

Nasilje u penalnim ustanovama

Klarić, Adrijana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:029812>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Nasilje u penalnim ustanovama

Adrijana Klarić

Zagreb, rujan 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Nasilje u penalnim ustanovama

Adrijana Klarić

prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad „Nasilje u penalnim ustanovama“ i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Adrijana Klarić

Zagreb, rujan 2023.

Sažetak

Nasilje u penalnim ustanovama

Ime i prezime studentice: Adrijana Klarić

Ime i prezime mentorice: prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Program/modul: Socijalna pedagogija/Odrasli

Nasilno ponašanje unutar penalnih ustanovama vrlo je česta pojava koju mnogi zatvorenici smatraju neizbježnom. Tijekom izdržavanja kazne zatvora predstavlja veliku brigu zatvorskim službenicima i upravi, kako u pogledu sigurnosti unutar ustanove, tako i u pogledu štetnog učinka nasilnog ponašanja rehabilitacijski proces zatvorenika (Friedmann, Melnick, Jiang, Hamilton, 2008). Stoga, cilj ovog rada jest dati pregled postojećih spoznaja o pojavnosti nasilja u penalnim ustanovama kako bi se omogućilo njegovo bolje razumijevanje, uzorci i utjecaj, kako na pojedinca, tako i širu zajednicu te cjelokupno društvo. U tu će svrhu navesti i definirati vrste nasilja koje se najčešće odvijaju unutar penalnih ustanova, analizirati modele kojima se nasilno ponašanje uobičajeno tumači, definirati i opisati čimbenike povezne s nasilnim ponašanjem te iznijeti poznate podatke vezane uz nasilno ponašanje unutar penalnih ustanova Republike Hrvatske. Kasnije će se osvrnuti i na položaj nasilnih zatvorenika unutar zatvoreničke hijerarhije, a u konačnici opisati posljedice koje nasilje ima za pojedinca, samu ustanovu, ali i širu društvenu zajednicu

Ključne riječi: nasilje, penalne ustanove, zatvorski sustav

Summary

Violence in penal institutions

Student: Adrijana Klarić

Mentor: Anita Jandrić Nišević, PhD

Program/module: Social Pedagogy/Adults

Violent behaviour within penal institutions is a very common phenomenon that many prisoners consider inevitable. While serving a prison sentence, it is a great concern for prison officials and administration, both in terms of security within the institution, as well as in terms of the harmful effect of violent behavior on the prisoner's rehabilitation process (Friedmann, Melnick, Jiang, Hamilton, 2008). Therefore, the goal of this paper is to provide an overview of the existing knowledge about the incidence of violence in penal institutions in order to enable a better understanding of it, its patterns and impact, both on the individual and the wider community and society as a whole. For this purpose, I will list and define the types of violence that most often take place within penal institutions, analyze the models by which violent behavior is usually interpreted, define and describe factors related to violent behavior, and present known data related to violent behavior within penal institutions of the Republic of Croatia. Later, I will look at the position of violent prisoners within the prison hierarchy, and ultimately describe the consequences that violence has for the individual, the institution itself, and the wider social community.

Key words: violence, penal institutions, prison system

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Vrste nasilja u zatvorskom sustavu	5
3. Korelati nasilnog ponašanja	12
3.1 Individualna razina	12
3.1.1 Dob	12
3.1.2 Rasa	13
3.1.3 Socijalna podrška	13
3.1.4 Stupanj obrazovanja	14
3.1.5 Duljina boravka u ustanovi	15
3.1.6 Vrsta počinjenog kaznenog djela	15
3.1.7 Povijest činenja kaznenih djela i osuda	16
3.1.8 Narušeno mentalno zdravlje.....	16
3.2 Situacijska razina	17
3.2.1 Prenapučenost.....	17
3.2.2 Vrsta ustanove	18
3.2.3 Način rukovođenja ustanovom.....	19
4. Modeli nasilnog ponašanja	20
4.1 Deprivacijski model nasilja.....	21
4.2 Importacijski model nasilja	25
4.3. Situacijski model nasilja.....	27
5. Zatvoreničke bande kao izvor nasilja.....	29
6. Položaj nasilnika u zatvoreničkoj hijerarhiji	33
7. Nasilje u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske.....	36
7.1 Primjena sredstava prisile.....	37
7.2 Posebne mjere održavanja reda i sigurnosti	38
7.3 Istraživanja nasilja u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske	39
8. Posljedice nasilja u penalnim ustanovama.....	41
9. Zaključak	45
10. Literatura	47

1. Uvod

Nasilje je iznimno kompleksan i višeznačan fenomen, za koji možemo reći da se *ukorijenio* u svakodnevicu većine suvremenih društava (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (World Health Organization, 2022) pojam *nasilja* odnosi se na namjernu uporabu fizičke sile ili prijetnje usmjerene protiv samoga sebe, drugog pojedinca ili grupe, što dovodi (ili postoji velika vjerojatnost da će dovesti) do različitih ozljeda, psihološke štete, raznih deprivacija, pa čak i smrti. Važno je napomenuti kako navedena definicija obuhvaća interpersonalno nasilje, autoagresivno ponašanje (poput samoubojstva) te različite oblike kolektivnog nasilja, kao što su oružani sukobi. Isto tako, nasilje se smatra značajnim javnozdravstvenim problemom koji se, uzrokovanjem brojnih ozljeda i štetnim utjecajem na gotovo sve čovjekove biološke sustave, negativno odražava na živote milijardi ljudi svake godine.

Jedno od obilježja ličnosti koje se najčešće dovodi u vezu s nasiljem jest agresivnost. Agresivnost je moguće definirati sklonošću namjernom nanošenju povrede ili štete drugima (Mejovšek, 2001). Isti autor navodi kako se u hrvatskom jeziku termin *agresivnost* koristi za obilježje ličnosti, dok je termin *agresija* usmjeren na bihevioralnu komponentu. Brojni autori (Huesmann i sur., 1984; Žužul, 1986; Pulkkinen i Pitkänen, 1993; Viemerö, 1996; sve prema Mejovšek, 2001) ističu kako se agresivnost razvija već u djetinjstvu te je stabilno obilježje ličnosti. Isto tako, agresivnost utvrđena u djetinjstvu dobar je prediktor delinkventnog ponašanja u kasnijoj dobi (Farrington, 1978; Huesmann i sur., 1984; Pulkkinen i Pitkänen, 1993; Haapasalo i Tremblay, 1994; Viemerö, 1996; sve prema Mejovšek, 2001). Također, autori se uglavnom slažu kako postoje dvije vrste agresivnosti: proaktivna (instrumentalna), čija je priroda kognitivna i reaktivna (impulzivna, hostilna), čija je priroda emocionalna. Dok proaktivna agresija ima funkciju postizanja željenog cilja, reaktivna je posljedica provocirajućeg događaja ili situacije (Mejovšek, 2001). Instrumentalna se agresija smatra hladnokrvnom, namjernom i ciljano usmjerenom, a reaktivnu karakteriziraju impulzivnost i nekontrolirani bijes (Fontaine, 2007).

Utvrđeno je kako tijekom 2019. godine interpersonalno nasilje uzrokovalo smrt čak 475 000 osoba. Isto tako, procjenjuje se kako je milijarda djece u dobi od 2 do 17 godina iskusila fizičko, seksualno ili emocionalno nasilje u posljednjih 12 mjeseci. Zabrinjava i podatak kako je svaka treća žena bila izložena fizičkom i/ili seksualnom nasilju barem jednom u životu, obično od

strane intimnog partnera (World Health Organization, 2022). Budući da je nasilje generalno iznimno zastupljen i široko rasprostranjen svjetski problem, sasvim je smisleno pretpostaviti kako će predstavljati značajan i u kaznenim ustanovama, gdje se nerijetko nalazi velik broj osoba sklonih nasilnom ponašanju na jednom mjestu.

Nasilno ponašanje zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora predstavlja veliku brigu zatvorskim službenicima i upravi, kako u pogledu sigurnosti unutar ustanove, tako i u pogledu štetnog učinka nasilnog ponašanja na rehabilitacijski proces zatvorenika (Friedmann, Melnick, Jiang, Hamilton, 2008). Odgovornost je zatvorskih službenika, između ostalog, i zaštita zatvorenika od ozljeda. Tome usprkos, mnogi su zatvorenici viktimizirani i izloženi nasilju tijekom izdržavanja kazne (Novisky i Peralta, 2020). Činjenica jest kako je prilagodba na život u zatvoru sama po sebi često dugotrajan i zahtjevan proces, a Wooldredge (2020) navodi kako šanse da zatvorenik postane žrtvom nasilja u kaznenoj ustanovi mogu odražavati teškoće vezane uz učenje nošenja s izazovima s kojima se isti svakodnevno suočava, tj. uz sam proces prilagodbe na novonastalu situaciju i uvjete. Isto tako, važno je osvijestiti da pojedinci ponekad ustraju u nasilnom i kriminalnom ponašanju, čak i tijekom izdržavanja kazne zatvora, a pokazalo se i kako do neprimjerenog i nasilnog ponašanja u penalnim ustanovama dolazi čak i u adekvatno vođenim ustanovama (Butler i Karimnia, 2006).

Zavod za pravosudnu statistiku (Bureau of Justice Statistics) (Carson, 2021) Ministarstva pravosuđa Sjedinjenih Američkih Država u svojem izvješću o stanju zatvorenika u 2018. godini, između ostalog, navodi velik porast broja smrtnih slučajeva u državnim zatvorima u odnosu na ranije godine. Ističu kako je tijekom 2018. godine u američkim zatvorima zabilježeno čak 4135 smrtnih slučajeva, što je najveći zabilježeni broj otkako je Zavod počeo prikupljati podatke o smrtnosti zatvorenika 2001. godine. Sagledavajući ovu činjenicu, važno je imati na umu kako Zavod razlikuje *prirodnu* i *neprirodnu* smrt. Dok se uzrokom prirodne smrti pretežno smatra bolest, neprirodnom se smrću smatra ona uzrokovana samoubojstvom, ubojstvom, nesretnim slučajem te trovanjem drogom ili alkoholom. Iako je 2018. godine većina smrti unutar kaznenih ustanova bila prirodna (77%), važno je naglasiti kako je sve veći udio onih neprirodnih. Dok je 2001. godine oko 9% smrti zatvorenika bilo neprirodno, 2018. je taj udio porastao na čak 17%. Prema istom izvješću, kod državnih je zatvorenika 2018. godine postojala nešto manja šansa za nastupanje smrtnog slučaja nego kod odraslih (punoljetnih) stanovnika SAD-a (319 smrtnih slučajeva na 100 000 državnih zatvorenika u odnosu na 419 smrtnih slučajeva na 100 000 punoljetnih stanovnika SAD-a). Ipak, utvrđeno je kako su kod zatvorenika

rak, bolesti jetre te nasilje (posebice samoubojstvo i ubojstvo) češći uzroci smrti nego kod opće populacije. Također, podatci upućuju na činjenicu kako je stopa ubojstava među zatvorenicima bila više no dvostruko veća nego unutar opće populacije. Temeljem navedenog, moguće je zaključiti kako je posljednjih godina došlo do porasta stope nasilnog ponašanja unutar američkih penalnih ustanova.

Catalano (2005; prema Braga, De Castro-Rodrigues, Di Folca i Gonçalves, 2019) navodi kako je fizički napad 18 puta češći među zatvorenicima nego među osobama muškog spola koje se nalaze na slobodi i 27 puta češći među zatvorenicama, u odnosu na slobodne ženske osobe.

Osim službenih statistika, koje nerijetko kriju značajnu tamnu brojku, Braga i sur. (2019) navode kako je metoda samoiskaza, tj. izravno ispitivanje pojedinaca o određenim iskustvima često korištena i široko rasprostranjena metoda procjene nasilja unutar kaznenih ustanova.

Ipak, nasilje, posebice ono unutar hrvatskih penalnih ustanova, usprkos visokoj zastupljenosti i mnogobrojnim formama, nije fenomen koji se neizbježno pojavljuje u svojim najbrutalnijim i najmonstruoznijim oblicima, kako je u medijima (ponajviše filmovima) nerijetko prikazano. Navedenome svjedoči sljedeća izjava zatvorenika koji je svojevremeno izdržavao kaznu zatvora u ustanovi maksimalnog stupnja sigurnosti u Sjedinjenim Američkim Državama (Butler i Kariminia, 2006:17): "Ako očekujete uobičajenu zatvorsku priču o neprestanom nasilju, brutalnim čuvarima, grupnim silovanjima, svakodnevnim pokušajima bijega, nemirima i strašnom avanturom, bit ćete razočarani. Zatvorski život zapravo nije nimalo sličan onome što sugeriraju tisak, televizija i filmovi. To nisu svakodnevne prijetnje, tučnjave i spletke. Ipak, morate stalno biti oprezni kako biste izbjegli situacije ili ponašanja koja bi mogla dovesti do nasilja. Osjećaj nadolazeće opasnosti uvijek je s vama; morate paziti da se krećete uz ljude, a ne protiv ili kroz njih, ali uz oprez i zdrav razum možete se kretati dovoljno sigurno. Za mene i mnoge poput mene u zatvoru nasilje nije glavni problem; najveći problem je monotonija." Ipak, brojna su istraživanja ukazala na činjenicu kako zatvori uistinu jesu nasilna mjesta te kako su mnogi zatvorenici žrtve s višestrukim iskustvima nasilja. Primjerice, rezultati istraživanja Wolffa i Shija (2009), provedenog na uzorku od 6964 zatvorenika muškog spola pokazali su kako je trećina zatvorenika iskusila više od jedne vrste fizičke viktimizacije. Braga i sur. (2019) su na uzorku od 219 zatvorenika željeli utvrditi razliku između godišnje prevalencije nasilja među zatvorenicima zabilježenog u službenoj zatvorskoj evidenciji te prevalencije dobivene temeljem samoiskaza zatvorenika. Prema službenoj evidenciji, tek 3,2% (N=7) zatvorenika bilo je žrtvom bilo koje vrste nasilja od strane drugih zatvorenika, pri čemu je najzastupljenije (čak

6 od 7 slučajeva) bilo fizičko nasilje, a zatim su slijedile prijetnje (u svega 2 slučaja). Podatci koje su autori dobili temeljem istraživanja znatno su se razlikovali od navedenih. Naime, utvrđeno je kako je većina uzorkom obuhvaćenih zatvorenika (78,5%) u proteklih 12 mjeseci iskusila neku vrstu nasilja od strane drugih zatvorenika. Nešto više od polovice zatvorenika bili su žrtvama laži i glasina drugih zatvorenika, zbog čega su se zatekli u nevolji, dok je gotovo 10% napadnuto nekim objektom. Navedeno je tek jedan od brojnih primjera koji odražavaju nesuglasje između službenih statističkih podataka i podataka koje je moguće dobiti metodom samoiskaza, uz važnost uzimanja u obzir mogućnosti neiskrenosti ispitanika, teškoća u dosjećanju, pogrešaka u dosjećanju i slično. Dakle, vidljivo je kako je nasilje, iako se u stvarnosti obično ne pojavljuje u onoj mjeri i formama koje bismo očekivali temeljem medijskih prikaza, doista prisutno u penalnim ustanovama diljem svijeta te predstavlja značajan problem za njihovo funkcioniranje, ali i rehabilitacijski potencijal zatvorenika.

Stoga, cilj ovog rada jest dati pregled postojećih spoznaja o pojavnosti nasilja u penalnim ustanovama kako bi se omogućilo njegovo bolje razumijevanje, uzorci i utjecaj. Rad će staviti naglasak na pojavne oblike nasilja u kaznenim tijelima, a analizirat će se i modeli kojima se nasilno ponašanje u penalnim ustanovama najčešće tumači – deprivacijskom, importacijskom i situacijskom. Osim toga, definirat će se i različiti čimbenici povezani s nasilnim ponašanjem, uključujući djelovanje zatvoreničkih bandi kao jednog od češćih izvora nasilja u kaznenim ustanovama, posebice diljem Sjedinjenih Američkih Država. U radu će biti predstavljena i istraživanja provedena u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske na navedenu temu. Osim toga, bit će razrađen i položaj nasilnika u zatvoreničkoj hijerarhiji, a na samom će kraju biti navedene neke od mnogobrojnih posljedica koje nasilje u zatvorskom sustavu uzrokuje, kako za samog pojedinca, tako i za duge zatvorenike, ali i osoblje i ustanovu te društvo u cjelini.

2. Vrste nasilja u zatvorskom sustavu

Temeljna podjela primjenjiva na nasilno ponašanje u penalnim ustanovama jest podjela na individualno i kolektivno nasilje. Dok se **individualno** odnosi na napad pojedinog zatvorenika na drugog ili na zatvorsko osoblje, **kolektivno** se odnosi na nasilje širih razmjera, s većim brojem sudionika, koje može prerasti u pobunu (Mejovšek, 2001). Nasilno ponašanje moguće je razlikovati i s obzirom na motivaciju za njegovo počinjenje. Tako Welch (2011) razlikuje instrumentalno i ekspresivno nasilje. Isti autor (Welch, 2011) **instrumentalno nasilje** definira kao ponašanje kojim zatvorenik prijete ili fizički napada drugog zatvorenika s ciljem zadobivanja moći, poboljšanja vlastitog statusa ili promoviranja poželjne slike o sebi u zatvorskom okruženju. Tako zatvorenik nasiljem dobiva što želi, primjerice, seksualni kontakt, oružje, različite usluge i slično. Instrumentalno, kao ni ekspresivno nasilje nije ograničeno samo na individualnu razinu, već se može odvijati i na kolektivnoj (primjerice, stvaranje pobuna, držanje taoca i slično). Za razliku od instrumentalnog, **ekspresivno nasilje** proizlazi iz agresije čije je nakupljanje uzrokovano različitim smetnjama. U tom je slučaju nasilno ponašanje pojedinčev način uklanjanja ili smanjenja intenziteta utjecaja akutne ili kronične smetnje. Ipak, ove su dvije vrste nasilje rijetko posve isključive. Primjerice, zatvorenici često svjesno i namjerno manifestiraju nasilno ponašanje kako bi ih ostali percipirali opasnim i zastrašujućim. Iako bismo u takvoj situaciji, temeljem brutalnog iskazivanja nasilnog ponašanja, najprije mogli pomisliti kako je u pitanju isključivo ekspresivno nasilje, u podlozi je zapravo instrumentalno, budući da se zatvorenik namjerno „prepustio“ agresivnim porivima kako bi ostvario vlastitu dobit.

Kovčo Vukadin i Mihoci (2010) navode kako je nasilje u penalnim ustanovama moguće podijeliti prema dvama kriterijima: vrsti odnosa i vrsti nasilja. Ukoliko se u obzir uzima kriterij vrste odnosa, razlučujemo **horizontalno** i **vertikalno** nasilje. Horizontalno se odnosi na ono među zatvorenicima, dok se vertikalnim smatra ono počinjeno od strane zatvorenika prema osoblju, ali i osoblja prema zatvorenicima. Obje se navedene vrste mogu odvijati kako na individualnoj, tako i na kolektivnoj razini. Uzimajući u obzir kriterij vrste nasilja, autori navode **fizičko interpersonalno nasilje**, fizičko nasilje prema sebi (**autoagresivno ponašanje**) te **seksualno nasilje**. Navedene su podjele preglednije prikazane u priloženoj tablici (tablica 1.)

Tablica 1. Podjela nasilja s obzirom na različite kriterije

nasilje s obzirom na:			
broj sudionika	Motivaciju	vrstu odnosa	vrstu nasilja
INDIVIDUALNO	EKSPRESIVNO	HORIZONTALNO	FIZIČKO INTERPERSONALNO
KOLEKTIVNO	INSTRUMENTALNO	VERTIKALNO	SEKSUALNO
			AUTOAGRESIVNO PONAŠANJE

Welch (2011) navodi kako se uzroci **horizontalnog nasilja**, tj. onog nastalog među zatvorenicima često pronalaze u nedostatku adekvatnog nadzora od strane zatvorskog osoblja. Tu je obično riječ o sukobima pojedinih zatvorenika na individualnoj razini, ali se očituje i na kolektivnoj, primjerice, grupnim sukobima ili djelovanjem zatvoreničkih bandi o kojima će se više govoriti u jednom od narednih poglavlja ovoga rada. **Nasilje usmjereno od strane zatvorenika prema osoblju** jedan je od mogućih smjerova vertikalnog nasilja. Napad na zatvorskog službenika smatra se jednim od najtežih prekršaja koji se može počiniti u zatvoru te se strogo kažnjava. Općenito ga se smatra unaprijed planiranim ponašanjem te se u skladu s time na njega reagira. Clear, Cole i Reisig (2006) navode kako u Američkim zatvorima osoblje ne nosi oružje unutar institucije kako im ga zatvorenici ne bi mogli oduzeti. Ipak, zatvorenici često svejedno uspijevaju nabaviti različito smrtonosno oružje koje mogu upotrijebiti kao „element iznenađenja“ prilikom napada na službenika. Osim toga, djelatnici Odjela osiguranja obavezni su uključivati se u brojne opasne situacije, poput razdvajanja sukobljenih zatvorenika, pri čemu i sami mogu postati žrtvama sukoba. Isti autori (Clear i sur. 2006) navode kako se najveći strah osoblja u američkim penalnim ustanovama odnosi na iznenadne, neočekivane napade od strane zatvorenika, kao što su podrugljivi komentari i prijetnje, „slučajni“ padovi osoblja niz stube i slično. Svaki takav napad posljedično ugrožava autoritet djelatnika, što često rezultira premještanjem djelatnika osiguranja na „toranj“, tj. svojevrsnu promatračnicu u kojoj

borave djelatnici osiguranja. Budući da je toranj podosta udaljen od ćelija te ima male prozore, zatvorenici ne mogu razaznati promatra li ih se u određenom trenutku, već stječu dojam da je autoritet konstantno prisutan. Lahm (2009) je temeljem samoiskaza više od tisuću zatvorenika u trideset zatvora utvrdila kako su dob i agresija najznačajniji prediktori napada zatvorenika na osoblje.

Drugi smjer vertikalnog nasilja, **nasilje osoblja prema zatvorenicima**, također se nerijetko događa, posebice u američkim zatvorima. Clear, i sur. (2006) navode kako mnogi zatvorski čuvari smatraju posve legitimnim postupkom koji svakodnevno primjenjuju. Liebling i Price (2001; prema Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010) smatraju kako postoje određene kategorije uloga koje zatvorski čuvari mogu imati u životima zatvorenika. Navode da postoji relativno mali broj „dobrih“ stražara koji izlaze u susret zatvorenicima, veći broj „neutralnih“ koji rade onoliko koliko moraju, ali se obično prema zatvorenicima odnose humano te mali broj „loših“ stražara koji ne žele pomoći zatvorenicima i zapravo „rade protiv njih“. Kao jedan od najtežih slučajeva napada osoblja na zatvorenike ističu događaje u ustanovi California State Prison – Corcoran. Ondje je u razdoblju između 1989. i 1995. godine 43 zatvorenika ranjeno i 7 ubijeno od strane djelatnika osiguranja, što čini najveći broj ubojstava u bilo kojem zatvoru. Osim toga, jednim od najpoznatijih slučajeva nasilja nad zatvorenicima moguće je imenovati onaj u Abu Ghraib zatvoru u Iraku, u kojemu je nasilje činilo američko vojno osoblje. Zatvorenicima su preko glava stavljali kapuljače, oko vrata im vezali povodce, na njih priključivali električne žice kako bi uzrokovali strujni udar, skidali im odjeću i gomilali ih na hrpe na podu, zatvarali ih s vojnim psima kako bi ih napadali i slično (Bartone, 2010). Clear, Cole i Reisig (2006) navode kako do ovakvog nasilja, između ostalog, dolazi jer nerijetko nitko ne nadzire postupke zatvorskih djelatnika. Osim toga, ukoliko se zatvorenici žale na loše postupanje prema njima od strane osoblja (posebice djelatnika osiguranja), često im se ne vjeruje te se njihovi prigovori ne shvaćaju ozbiljno. Ipak, udio nasilja počinjenog od strane osoblja prema zatvorenicima danas se smatra znatno nižim no ranijih godina.

Fizičko interpersonalno nasilje podosta je zastupljeno u penalnim ustanovama. Wolff i Shi (2009; prema Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010) navode kako je oko 21% zatvorenika muškog spola fizički zlostavljano unutar perioda od šest mjeseci. Istraživanje Wolfa, Blitza, Shija, Siegela i Bachmana (2008) ukazuje na slične podatke – tijekom šestomjesečnog perioda, 20% zatvorenika iskusilo je fizičko nasilje u obliku šamara, udaraca, gušenja, premlaćivanja ili oružane prijetnje. Ipak, Kovčo Vukadin (2014) navodi kako je u hrvatskom penalnom sustavu

fizičko nasilje rijetko zastupljeno te ne predstavlja osjetan problem. U hrvatskim je zatvorima i kaznionicama najzastupljenije verbalno nasilje (psovanje, nazivanje pogrdnim imenima i vikanje).

Seksualno nasilje u zatvorima vrsta je nasilja o kojoj se najmanje govori. Široko je rasprostranjen mit kako su njegovi počinitelji snažni,iskusni zatvorenici koji izdržavaju kaznu za nasilna djela. Očekivano, žrtvama se obično smatraju mladi, fizički slabiji zatvorenici koji izdržavaju kaznu za nenasilno djelo, što u stvarnosti vrlo često nije tako. Pod pojmom „seksualno nasilje“ smatra se sve od nepoželjnih dodira to seksualnog odnosa bez pristanka obje strane. Cole i Smith (2011) navode kako žrtve seksualnog nasilja u zatvorima imaju nekoliko mogućnosti. Prema zatvoreničkom bi kodeksu svaki od zatvorenika trebao samostalno voditi vlastite bitke, što za zatvorenike koji su žrtve seksualnog nasilja često nije moguće. Stoga, ponekad traže zaštitu bande ili fizički snažnijeg zatvorenika kojem su onda „dužni“. Eichert (2020) smatra kako silovanje u zatvoru ima dvojaku funkciju. Ono prvenstveno jača postojeću hijerarhiju, prema kojoj zatvorski službenici imaju najveću moć. Stoga je seksualno nasilje, odnosno silovanje, zapravo mehanizam koji službenici koriste s ciljem iskazivanja dominacije nad zatvorenicima. Istovremeno, službenici često uporblljaju i prijatnju silovanjem s ciljem zastrašivanja pojedinaca i priznavanja krivnje, što se posebice primjenjuje na marginaliziranim skupinama. Teško je utvrditi stvarnu prevalenciju seksualnog nasilja u penalnim ustanovama, za što postoji više razloga. Jedan od njih jest taj da se podatci o seksualnom nasilju najčešće ne prijavljuju pod takvim imenom, već svrstavaju u opću kategoriju napada. Osim toga, sami zatvorenici često ne prijavljuju napad iz straha od ponavljanja, straha da im se neće vjerovati ili zbog srama. Još jedan od čestih razloga neprijavljivanja je i činjenica da je ovakav oblik nasilja teško istražiti te postoji mogućnost da ništa neće biti dokazano unatoč prijavljivanju.

Još jedna od visoko zastupljenih vrsta nasilja u zatvorima i kaznionicama jest **autoagresivno ponašanje**, odnosno, nasilno ponašanje zatvorenika prema samome sebi. Ponašanja koja najčešće ubrajamo u ovu skupinu jesu: samoozljeđivanje, pokušaj samoubojstva te samoubojstvo. Kaminski i Gibbons (1994) utvrdili su kako je jedan od najčešćih načina **samoozljeđivanja** među zatvorenicima gutanje metalnih predmeta, noževa ili žice, ubrizgavanje sline ili sekreta ispod kože ili u mišić s ciljem uzrokovanja infekcije, zabijanje igle u zjenicu ili čavla u čelo, rezanje vena, nanošenje opekline i tako dalje. Isti autori navode kako je najčešća motivacija zatvorenika za nanošenjem ozljeda samima sebi napuštanje ćelije

na neko vrijeme. Još neki uzroci samoozljeđivanja jesu manipulacija, sklonost samoozljeđivanju i prisutnost poremećaja ličnosti. Najčešći oblik samoozljeđivanja u svrhu manipulacije jest odbijanje hrane. Ministarstvo pravosuđa i uprave (2022) navodi kako se 2021. godine u hrvatskim zatvorima i kaznionicama blago smanjio broj odbijanja hrane od strane osoba lišenih slobode u odnosu na prethodnu godinu. Dok je 2020. godine broj osoba koje su odbijale hranu iznosio 318, naredne je godine pao na 314. Zatvorenici se ponekad samoozljeđuju kako bi ih se smjestilo u bolnicu, čime bi ostvarili niz privilegija u odnosu na boravak u zatvorskoj ćeliji. U nekim, ekstremnijim slučajevima, zatvorenici se čak samoozljeđuju kako bi se sa supročiniteljem kaznenog djela dogovorili oko priznanja krivnje ili „izravnali račune“. Primjerice, ukoliko se dvojica zatvorenika iz različitih kaznenih ustanova istovremeno ozlijede, bit će smješteni u zatvorsku bolnicu, čime su im komunikacija i dogovor izrazito olakšani.

Ministarstvo pravosuđa i uprave (2022) podnijelo je Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu gdje navodi kako je od ukupnog broja zatvorenika i zatvorenica udio onih koji su se samoozljeđivali i dalje nizak te da je čak došlo do laganog pada u odnosu na raniju godinu (s 1,31% na 1,20%). Navode kako su razlozi samoozljeđivanja najčešće osobne prirode (85 slučajeva). Slijede ostali razlozi (31 osoba), nezadovoljstvo postupkom u kaznenom tijelu (19 osoba) te razlozi vezani uz postupak (10 osoba).

Mejovšek (2001) **samoubojstvo** definira svjesnim pokušajem rješavanja problema koji je izvor pojedinačne patnje. Ipak, navodi kako je većina osoba koje se odluče na ovaj čin zapravo ambivalentna i ne žele si oduzeti život, no smatraju kako je to jedino moguće rješenje njihovih problema koji su postali nesnosni. Ističe kako je veća vjerojatnost počinjenja samoubojstva kod osoba s nedovoljno razvijenim vještinama nošenja i rješavanja problema.

Bonner i Rich (1987) predložili su jedan od modela koji nastoji objasniti fenomen samoubojstva – **model ranjivosti na stres**. Prema ovome modelu, suicidalno ponašanje nužno je promatrati kao multidimenzionalan proces, promjenjiv u odnosu na trenutne socijalne, emocionalne, kognitivne, ponašajne i okolinske čimbenike. Socio-emocionalno otuđivanje, kognitivne distorzije i manjkavi resursi za prilagodbu čine predispoziciju za suicidalno ponašanje. Dakle, zatvorenik odluku o počinjenju samoubojstva donosi temeljem nedostatka odgovarajućeg načina nošenja sa stresnim situacijama zatvaranja (Mejovšek, 2001). Isti autor (Mejovšek, 2001) navodi kako su primarni stresori u ranoj fazi zatvaranja strah od nepoznatog i izolacija

od obitelji, dok to kasnije postaju prekid veza s osobama na slobodi, sukobi unutar ustanove, ugroza sigurnosti i mnogi drugi svakodnevni problemi. U povišenom riziku za počinjenje samoubojstva nalaze se osobe sa psihičkim poremećajima, ovisnici o psihoaktivnim tvarima, socijalno izolirane osobe, osobe koje su ranije razmišljale/pokušale počiniti suicid jer će se takvim osoba biti teško nositi s izazovima i stresorima koje donosi život u penalnoj ustanovi te će se vjerojatno naći u stanju beznađa i bespomoćnosti, čime su skloniji prionuti suicidu kao rješenju. Još jedan od modela usmjerenih na tumačenje samoubojstava jest **strukturalni model emocija**. Plutchik (1994; 1997; prema Crighton i Towl, 2017) navodi kako emocije imaju genetsku osnovu te su sredstvo komunikacije i preživljavanja. Prema navedenom modelu, određeni događaji mogu potaknuti emocije koji narušavaju pojedinčevu ravnotežu. Taj je proces velikim dijelom nesvjestan. Model u središte stavlja agresiju te upućuje na to da su pojedinci kod kojih je prisutan veći stupanj agresivnosti više skloni počinjenju samoubojstva i samoozljeđivanju. Isto tako, budući da je nasilje bihevioralna manifestacija agresije, kada je pojedincu onemogućeno nasilno ponašanje prema drugima, što je često slučaj u zatvorima i kaznionicama, prisutan je veći rizik za autoagresivno ponašanje. Ipak, ovaj model ukazuje na činjenicu kako je odgovarajućim biopsihosocijalnim pristupom moguće djelovati na brojne komponente te umanjiti rizik za počinjenje samoubojstva. Prilikom tretmana moguće je, radom na samoregulaciji i emocionalnoj regulaciji, usmjeriti se na suzbijanje agresije i bijesa. Isto tako, intervencije je moguće provoditi s ciljem umanjivanja razine percipirane prijetnje iz okoline i gubitka kontrole nad vlastitim životom, čime se utječe i na tendenciju počinjenja suicida (Crighton i Towl, 2008).

Zhong, Senior, Yu, Perry, Hawton, Shaw i Fazel (2021) metaanalizom 77 studija koje su uključivale 35351 samoubojstava u zatvorima utvrdili su kako su najznačajniji klinički prediktori samoubojstva suicidalne ideje tijekom trenutnog boravka u zatvoru, povijest pokušaja samoubojstva te aktualna psihijatrijska dijagnoza. Najutjecajnijim institucionalnim čimbenicima pokazali su se boravak u zasebnoj ćeliji i izostanak posjeta. Važni kriminološki čimbenici odnose se na boravak u istražnom zatvoru, služenje doživotne zatvorske kazne te osuda za nasilno kazneno djelo, točnije ubojstvo.

Dragišić Labaš (2018) navodi kako su suicidalnom ponašanju sklonije zatvorenice, čemu značajno pridonosi negativno zatvorsko okruženje, te da je stopa njihovih samoubojstava znatno viša od stopa samoubojstava žena u općoj populaciji. Suprotno tome, stopa samoubojstava muškaraca u zatvorima niža je od one u generalnoj populaciji. Ista autorica

(Dragišić Labaš, 2018) navodi podatke vezane uz autoagresivno ponašanje u zatvorima Republike Srbije u 2012. godini. Ondje se u razdoblju od godine dana samoozljedilo 369 zatvorenika, 35 pokušalo samoubojstvo, a 7 isto i izvršilo. Načini na koje su se zatvorenici najčešće samoozljeđivali jesu rezanje, gutanje predmeta i trovanje. Samoubojstvo su najvećem broju slučajeva pokušali počinuti rezanjem, trovanjem i vješanjem, a najčešće ga izvršili vješanjem. Autorica iznosi kako je stopa samoubojstava u srpskim zatvorima viša od one u općoj populaciji, no, stopa samoozljeđivanja viša je u odnosu na stopu samoubojstava, što posljedično predstavlja rizik za povećanje stope samoubojstava.

Ministarstvo pravosuđa i uprave (2022) navodi kako je broj smrtnih slučajeva u hrvatskim kaznionicama i zatvorima porastao je 2021. u odnosu na prethodnu godinu. Dok je 2020. godine zabilježeno tek 9 smrtnih slučajeva osoba lišenih slobode (od kojih niti jedna osoba nije počinila samoubojstvo), naredne je godine život izgubila čak 31 osoba, od kojih je dvoje počinilo suicid. Porastao je i broj zabilježenih pokušaja samoubojstva. Taj se broj 2022. godine povećao za četiri u odnosu na godinu prije. Odnosno, 2021. zabilježen je pokušaj suicida trinaestero osoba, dok je sljedeće godine ta brojka porasla na 17. Ipak, brojka je 2019. bila još i veća – tada je suicid pokušalo počinuti čak 19 osoba lišenih slobode.

Mejovšek (2001) navodi kako je za uspješnu prevenciju suicida nužno poduzeti niz koraka. Jedan od važnijih koraka jest informiranje i educiranje osoblja penalnih ustanova o suicidu i načinima reagiranja u slučaju pokušaja istog. Osim toga, nužno je, prilikom dolaska u ustanovu, utvrditi postojanje i nepostojanje rizika za počinjenje samoubojstva kod svakog pojedinog zatvorenika te ukoliko rizik postoji, nad zatvorenikom vršiti stalni nadzor. Potrebno je osigurati svaki prostor u kojem zatvorenici borave uklanjanjem svih potencijalno opasnih stvari i opreme koju bi zatvorenik mogao iskoristiti s ciljem izvršenja samoubojstva. Kao i kod samoozljeđivanja, uvijek postoji mogućnost da osoba pokuša samoubojstva isključivo s ciljem manipulacije osobljem i dobivanja privilegija, no, i u takvim slučajevima može doći do kobnog ishoda ukoliko nije dovoljno oprezna ili izostane brza reakcija osoblja na koju se zatvorenik oslanja. Iz navedenih razloga, svaki pokušaj samoubojstva potrebno je shvatiti ozbiljno i pristupiti mu s oprezom.

3. Korelati nasilnog ponašanja

3.1 Individualna razina

Individualne čimbenike povezane s činjenjem nasilja u penalnim ustanovama o kojima literatura najčešće govori moguće je grupirati u demografske i psihološke. Neki od demografskih jesu: dob i rasa počinitelja, stupanj obrazovanja, vrsta počinjenog kaznenog djela, povijest činjenja kaznenih djela, stavova počinitelja, duljina boravka u penalnoj ustanovi, nasilno ponašanje tijekom ranijih zatvaranja i tako dalje. Oni psihološki najčešće su vezani uz kliničku simptomatologiju, ponajviše uz prisutnost agresivnosti i depresivnih simptoma. Daljnjom će razradom teksta neki od njih biti detaljnije opisani.

3.1.1 Dob

Jedan od najdosljednijih nalaza u literaturi jest povezanost dobi i nasilnog ponašanja u zatvoru. Gendrau i sur. (1997; prema Griffin i Hepburn, 2006) načini su metaanalizu 39 istraživanja nasilja u penalnim ustanovama provedenih u razdoblju između 1940. i 1995. godine te utvrdili kako je učestalost nasilnog ponašanja veća kod zatvorenika mlađe dobi. Slični su rezultati vidljivi i u novijim istraživanjima. Primjerice, Cunningham, Sorensen i Reidy (2005) također potvrđuju kako je mlađa životna dob povezana s učestalijim činjenjem nasilja. Cunningham i Sorensen (2007; prema Schenk i Fremouw, 2012) na uzroku od 24,514 zatvorenika iz 52 floridska zatvora utvrdili su kako je dob najznačajniji prediktor nasilnog ponašanja. Pokazalo se kako vjerojatnost nasilnog ponašanja zatvorenika mlađih od 21 godine 3.5 puta veća u odnosu na one u dobi od 31 do 35 godina. Slično, utvrđena je veća vjerojatnost (63%) nasilnog ponašanja u zatvoru za zatvorenike u dobnoj skupini od 21 do 25 godina te 25% za one u dobnoj skupini od 26 do 30 godina. Za starije zatvorenike (36+) utvrđena je manja vjerojatnost nasilnog ponašanja u penalnoj ustanovi: 13% za one u dobi od 36 do 40 godina i čak 50% za one starije od 40. Steiner, Ellison, Butler i Calli (2015) načinili su metaanalizu studija o korelatima viktimizacije u penalnim ustanovama objavljenih u razdoblju između 1980. i 2014. godine, kojom su utvrdili su kako su mlađi zatvorenici skloniji iskazivanju nasilnog ponašanja, ali i bivanju žrtvama nasilja od strane drugih zatvorenika. Iako bi se najočitijim objašnjenjem veće učestalosti nasilnog ponašanja među zatvorenicima mlađe životne dobi mogla smatrati njihova bolja tjelesna kondicija i fizička snaga, ona nije jedini razlog iz kojeg nasilno ponašanje s

godinama prorjeđuje. Pojedinci mlađe životne češće se nasilno ponašaju i zbog nedostatka odgovornosti i predanosti određenim sustavima, poput karijere ili obitelji, koji mogu predstavljati svojevrsne kočnice za antisocijalno ponašanje. Isto tako, mlađim je osobama često otežano pronalaženje vlastite uloge u društvu, zbog čega su skloni mnogošto shvaćati izazovom, to jest prijetnjom vlastitom statusu. Uz mlađu dob, često se veže i koncept *mačizma*. To je koncept *muške časti* i nečijeg ugleda kao muškarca koji zahtjeva fizičku osvetu onima koji uvrijede nečiju čast. Neki zatvorenici „preventivno djeluju“ pokušavajući impresionirati druge svojom hrabrošću, što može rezultirati protuizazovima i nasiljem različitih razmjera.

3.1.2 Rasa

Berg i DeLisi (2006) istraživali su povezanost rase zatvorenika i činjenja nasilja na uzroku od 831 zatvorenika iz zatvora na jugozapadu Sjedinjenih Američkih država. Želeći se odmaknuti od uobičajene podjele na samo crnu i bijelu rasu, diferencirali su bijelce, latinoamerikance, afroamerikance, američke domorodce i Amerikance azijskog podrijetla. Dobiveni rezultati ukazali su na podatak kako latinoamerički zatvorenici muškog spola čine 2 do 4 puta više nasilnih prekršaja nego pripadnici drugih rasa, a odmah zatim slijede američki domorodci. Među zatvorenicama najnasilnije se ponašaju afroamerikanke, a zatim domorotkinje. Amerikanci azijskog podrijetla nisu sudjelovali ni u kakvim nasilnim incidentima. Ipak, moguće je kako je takav podatak rezultat njihova niskog udjela u ukupnom uzorku (svega 2%). Steiner (2009) navodi da iako rasna heterogenost u sastavu zatvoreničke populacije može pridonijeti porastu nasilja među zatvorenicima, raznolikost u rasnom sastavu osoblja ustanove može ga umanjiti. Camp i sur. (2003; prema Steiner, 2009) navodi kako veća rasna heterogenost osoblja pridonosi normalizaciji zatvorskog iskustva za zatvorenike.

3.1.3 Socijalna podrška

Berg i DeLisi (2006) utvrdili su kako će zatvorenici čije su obiteljske i druge socijalne veze i podrška slabije manifestirati više nasilnog ponašanja od njih sa stabilnijim i jačim vezama. Prenapučenost, jedan od situacijskih čimbenika povezanih s nasilnim ponašanjem, povezan je i s ograničenjem mogućnosti ostvarivanja adekvatnih socijalnih, tj. obiteljskih kontakata i interakcija. Budući da je prenapučenost široko rasprostranjen i sveprisutan problem u penalnim

ustanovama mnogih država, zatvorenike se nerijetko premješta u ustanove u kojima ima mjesta, ne uzimajući u obzir udaljenost od mjesta stanovanja. Posljedično, često dolazi do prekida veza s obitelji ili narušavanja odnosa unutar iste (Goormy i Dickinson, 2015). Toch i Kupers (2007) ističu važnost lokacije ustanove za održavanje socijalnih kontakata i podrške. Navode kako su kaznene ustanove visokog stupnja sigurnost često smještene dalje od područja iz kojih većina zatvorenika dolazi. Dakle, zbog velike udaljenosti između zatvorenikova doma i kaznene ustanove u koju je smješten, posjeti su nerijetko otežani i svedeni na minimum. Autori ističu kako navedeno može biti iznimno problematično budući da je upravo za zatvorenike koji iskazuju probleme s kontrolom ljutnje i poštivanjem pravila iznimno važno održavanje redovitog kontakta s obitelji i prijateljima. Ukoliko su posjeti obitelji i prijatelja rijetki, veća je vjerojatnost da će zatvorenik biti još nezadovoljniji i izvan kontrole. Ipak, budući da su upravo zatvorenici s nemogućnošću kontrole ljutnje i drugim destruktivnim ponašanjima obično smješteni u ustanove visokog stupnja sigurnosti, često su najviše udaljeni od svojih bližnjih. Usto, Toch (2003; prema Toch i Kupers, 2007) navodi kako je, ukoliko unutar ustanove iskažu neprihvatljivo ponašanje, jedna od mogućih sankcija upravo ograničavanje posjeta, što ponovno dovodi do lošeg ponašanja, tvoreći svojevrсни *začarani krug* i otežavajući proces rehabilitacije zatvorenika. Slično, Rocheleau (2013) je utvrdila kako kod zatvorenika koji imaju emocionalnu i instrumentalnu podršku od svojih voljenih, drugih zatvorenika te zatvorskog osoblja, postoji manja vjerojatnost nasilnog ponašanja.

3.1.4 Stupanj obrazovanja

Cunningham i sur. (2005) ustanovili su kako je kod zatvorenika koji su završili barem 12 razreda škole prisutna dvostruko manja vjerojatnost za uključivanjem u nasilne događaje od onih s postignutim nižim stupnjem obrazovanja. Takvi su nalazi u skladu s onima Berga i DeLisija (2005) koji također tvrde kako u nasilno ponašanje više manifestiraju manje obrazovani zatvorenici oba spola. Steiner, Ellison, Butler i Calli (2015) svojom su metaanalizom utvrdili su kako je kod zatvorenika s dostignutim višim stupnjem obrazovanja prisutna viša razina rizika od bivanja žrtvama imovinskog nasilja.

3.1.5 Duljina boravka u ustanovi

Isti autori (Berg i DeLisi, 2005) ističu kako zatvorenici koji su više vremena proveli u zatvoru iskazuju više nasilnog ponašanja od onih osuđenih na kraću kaznu. Isto tako, utvrdili su da su žene čija je duljina boravka u ustanovi veća i koje su pridružene različitim subkulturama ili su članice neke zatvoreničke bande više puta bile kažnjavane za nasilno ponašanje ozbiljnih razmjera unutar ustanove od drugih zatvorenica. Ipak, Cunningham i sur. (2005) utvrdili su kako izricanje smrtne kazne smanjuje vjerojatnost nasilnog ponašanja.

3.1.6 Vrsta počinjenog kaznenog djela

Ministarstvo pravosuđa Sjedinjenih Američkih država (2022) obznanilo je kako je krajem 2020. godine više od 651 800 zatvorenika oba spola (62% od ukupnog broja državnih zatvorenika) izdržavalo kaznu zatvora za nasilno kazneno djelo, od čega su 31 700 činile zatvorenice. Berg i DeLisi (2005) utvrdili su kako će zatvorenice osuđene za kaznena djela manje ozbiljnosti češće biti nasilne u zatvoru od onih osuđenih za teže zločine. Još jedan od značajnih prediktora nasilnog ponašanja unutar penalne ustanove jest i vrsta počinjenog kaznenog djela za koje je počinitelj osuđen. Očekivano, McManimon (2004; prema Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010) navodi kako kod počinitelja nasilnih delikata postoji veća vjerojatnost za nasilno ponašanje tijekom izdržavanja kazne. Ipak, postoji i suprotni nalazi. Primjerice, Cunningham i sur. (2005) utvrdili su kako počinitelji imovinskih delikata češće krše pravila i nasilno se ponašaju u zatvoru od počinitelja ubojstava. Pojedini autori slažu se kako je vrsta počinjenog kaznenog djela značajan prediktor nasilnog ponašanja u ustanovi, no smatraju kako se navedeno ne odnosi na čitavo razdoblje boravka u zatvoru. Primjerice, Harer and Langan (2001; prema Griffin i Hepburn, 2006) utvrdili su kako kod zatvorenika koji su počinili i osuđeni su za nasilno kazneno djelo postoji veća vjerojatnost nasilnog ponašanja samo tijekom prve godine izdržavanja zatvorske kazne. Budući da ne postoji suglasje u rezultatima istraživanja u ovoj domeni, Kovčo Vukadin i Mihoci (2010) zaključuju kako vrstu počinjenog kaznenog djela nije moguće promatrati kao samostalan prediktor nasilja.

3.1.7 Povijest činjenja kaznenih djela i osuda

Rezultati istraživanja korelacije povijesti nasilnog ponašanja i činjenja kaznenih djela prilično su konzistentni. Wright (1991; prema Griffin i Hepburn, 2006) je utvrdio kako su zatvorenici koji već imaju iskustvo izdržavanja kazne zatvora skloniji uporabi nasilja s ciljem rješavanja problema i prikupljanja željenih dobara. Očekivano, nalazi Berga i DeLisija (2005) ukazuju na podatak da će se zatvorenici s poviješću nasilnog ponašanja izvan zatvora češće nasilno ponašati i tijekom izdržavanja kazne, kao i višestruki kriminalni povratnici. Slično je utvrđeno i kod zatvorenica – recidivistice su nasilnije od prvoosuđenica. Cunningham i sur. (2005) utvrdili su da je ranija uvjetna osuda čimbenik koji umanjuje vjerojatnost nasilnog ponašanja u zatvoru. Isto tako, došli su do podatka kako je izricanje kazne u trajanju od 6 do 10 godina povezano s povećanim rizikom za činjenje nasilja tijekom boravka u penalnoj ustanovi. Ipak, navode kako dobiveni nalazi nisu u potpunosti jasni ni u skladu s rezultatima drugih istraživanja. Steiner, Ellison, Butler i Calli (2015) metaanalizom su došli do zaključka kako će zatvorenici s poviješću nasilnog ponašanja vjerojatnije biti žrtvama nasilja počinjenog od strane drugih zatvorenika, dok oni koji nisu iskazivali nasilno ponašanje u prošlosti vjerojatno neće biti uključeni u takva ponašanja ni u penalnoj ustanovi.

3.1.8 Narušeno mentalno zdravlje

Narušeno mentalno zdravlje jedan je od psiholoških čimbenika koje literatura najčešće vezuje uz nasilno ponašanje unutar penalnih ustanova. Činjenica jest kako je mentalno zdravlje zatvorenika generalno lošije od mentalnog zdravlja ljudi u općoj populaciji, što znači da su mentalni poremećaji češći u zatvoreničkoj nego li u općoj populaciji. Birmingham (2003) navodi kako više od 90% zatvorenika ima neki mentalni poremećaj. Nacionalni GAINS centar za osobe s komorbidnim poremećajima u pravosudnom sustavu (prema Houser i Belenko, 2015; prema Rajić, 2017) ističe kako zatvorenici kod kojih je prisutan veći broj povezanih poremećaja iskazuju više nasilnog i agresivnog ponašanja te nemaju kapacitet potreban za samostalno i neovisno funkcioniranje u zatvorskom okruženju. Rajić (2017) je istraživanjem utvrdio kako je prosječna ili iznadprosječna razina agresivnosti zatvorenika iznimno značajan prediktor za počinjenje nasilnih stegovnih prijestupa, što je u skladu s velikim brojem drugih istraživanja. Rezultati istraživanja (Schenk i Fremouw, 2012; Houser i Welsh, 2014; sve prema Fazel, Hayes, Bartellas, Clerici, Trestman, 2016) također pokazuju kako su zatvorenici s

poremećajima mentalnog zdravlja značajno više uključeni u sukobe unutar zatvora i nasilne incidente te češće sankcionirani zbog kršenja zatvorskih pravila u odnosu na zatvorenike kod kojih nisu prisutni navedeni problemi. Osim toga, istraživanjima (Glaze, 2015; prema Fazel, Hayes, Bartellas, Clerici, Trestman, 2016) je utvrđeno postojanje dvostruko veće vjerojatnosti da će zatvorenici s poremećajima mentalnog zdravlja biti ozlijeđeni u tučnjavi. Walter i Crawford (2014; prema Fazel, Hayes, Bartellas, Clerici, Trestman, 2016) također navode kako kod zatvorenika kod kojih je uz prisutnost poremećaja mentalnog zdravlja prisutna i povijest nasilnog ponašanja, postoji još veći rizik od kršenja zatvorskih pravila ili ozljeđivanja nego kod zatvorenika kod kojih se navedeni čimbenici ne prepliću.

3.2 Situacijska razina

Wortley (2002; prema Cooke, Wozniak, Johnstone, 2008) navodi kako je priznavanje relevantnosti situacijskih čimbenika u sveukupnoj „jednadžbi“ nasilja u penalnim ustanovama iznimno važno jer omogućuje primjenu potencijalno korisnih strategija upravljanja rizikom. Navedene se strategije ponajviše odnose na smirivanje nastale nasilne situacije utjecanjem na situacijske čimbenike. Takve strategije imaju potencijal utjecaja na cjelokupnu zatvoreničku populaciju, ali i na zatvorenike u otporu prema cjelokupnom režimu. Neki od situacijskih čimbenika koji se najčešće vežu uz nasilno ponašanje zatvorenika jesu: vrsta ustanove u koju je zatvorenik smješten, prenapučenost ustanove, prevladavajuća psihosocijalna klima te način rukovođenja ustanove.

3.2.1 Prenapučenost

Prenapučenost ustanove jedan je od čimbenika koji se često dovodi u vezu s pojavom nasilja u zatvorima. Mejovšek (2001) navodi kako su rezultati istraživanja suglasni vezano uz povezanost prenapučenosti i fiziološkog i psihološkog stresa, no rezultati vezani uz povezanost s činjenjem disciplinskih prekršaja donekle variraju. Ističe kako je u tom odnosu važna moderatorska varijabla dob zatvorenika. Dok je povezanost između prenapučenosti i disciplinskih prekršaja u uzorcima zatvorenika mlađe dobi značajna, u uzorcima zatvorenika starije dobi ne postoji. Ipak, navodi kako za nasilno ponašanje zatvorenika nije važno isključivo stanje prenapučenosti, već i promjene u napučenosti, tj. broju zatvorenika u određenoj ustanovi

mogu dovesti do većeg broja disciplinskih prekršaja. Kao još jedan od razloga teškoća utvrđivanja povezanosti između prenapučenosti ustanove i disciplinskih prekršaja navodi i veći broj prijavljenih prekršaja od strane djelatnika osiguranja tijekom razdoblja smanjenja prenapučenosti. Naime, pretpostavka jest kako tada djelatnici imaju više vremena za pisanje prijava ili su ohrabreni za ulazak u prostorije u kojima borave zatvorenici, čime su u mogućnosti zamijetiti veći broj prekršaja. Baggio, Peigné, Heller, Gétaz, Liebreuz i Wolff (2020) istraživali su povezanost između nasilja u zatvorima i situacijskih (institucionalnih) čimbenika u švicarskom istražnom zatvoru u razdoblju između 2013. i 2018. godine. Rezultati istraživanja pokazali su kako je stopa nasilja bila veća kada je ustanova bila prenapučena i kada je fluktuacija zatvorenika bila velika. Dakle, autori ističu kako su sprječavanje prenapučenosti i smanjenje fluktuacije zatvorenika ključni za reduciranje viktimizacije u zatvorima.

3.2.2 Vrsta ustanove

Montgomery i Crews (1998; prema Mejovšek, 2001) analizirali su pobune u američkim penalnim ustanovama i utvrdili kako se one češće događaju u ustanovama maksimalnog stupnja sigurnosti, što je moguće pripisati smještaju najtežih prijestupnika u takve ustanove. Ipak, rezultati istraživanja povezanosti između vrste ustanove i pojave nasilnog ponašanja unutar iste prilično su nekonzistentni. Primjerice, Briggs, Sundt i Castellano (2003) istraživali su pojavu nasilja u ustanovama maksimalnog stupnja sigurnosti te utvrdili kako nije moguće zaključiti da je u takvim ustanovama nasilje među zatvorenicima manje prisutno. Isti autori (Briggs, Sundt i Castellano, 2003) istraživanjem nisu u potpunosti potvrdili hipotezu da maksimalan stupanj sigurnosti ustanove povećava sigurnost osoblja. Implementacija maksimalnog stupnja sigurnosti nije utjecala na razine napada zatvorenika na osoblje u Minnesoti, u Arizoni se učestalost takvih napada privremeno povećala, dok je u Illinoisu došlo do smanjenja napada na zatvorsko osoblje.

3.2.3 Način rukovođenja ustanovom

DiIulio (1987; prema Reisig, 1998; prema Mejovšek 2001) navodi postojanje triju modela upravljanja penalnom ustanovom:

- model kontrole
- model odgovornosti
- model konsenzusa

DiIulio smatra kako temeljne razlike između triju navedenih modela odražavaju pretpostavke zatvorskih upravitelja o primjerenosti uporabi ovlasti za kontrolu zatvorenika i poticanje suradnje između zatvorskog osoblja i zatvorenika (Craig, 2004).

Model kontrole usmjeren je na strogu kontrolu zatvorenika. Ističe se hijerarhijska uloga, a autoritet je koncentriran u upravi ustanove. Postavljena pravila i principi iznimno su važni te se njihovo kršenje obavezno kažnjava, a zatvorenici su svakodnevno nadzirani i provjeravani. Ne postoji direktna komunikacija osoblja sa zatvorenicima. Ista se ostvaruje isključivo službenim kanalima (Mejovšek, 2001). U kontrolnom modelu, upravitelji vjeruju kako bi stroga, nefleksibilna kontrola trebala prožimati sve aspekte zatvorskog života (Craig, 2004).

Model odgovornosti moguće je imenovati suprotnošću modelu kontrole, budući da je riječ o permisivnom modelu u kojem se očekuje odgovorno ponašanje obaju strana. Suprotno prvom modelu, ovdje je komunikacija pretežno neformalna te nije izražen hijerarhijski poredak. Osoblje nije dužno strogo se pridržavati određenih procedura i pravila, već ima slobodu samostalno odlučivati o vlastitim postupcima. Zatvorenicima se manja kršenja pravila ne kažnjavaju, a razgovorom ih se nastoji pridobiti na izvršavanje određenih obveza ukoliko pokazuju otpor (Mejovšek, 2001). Dakle, model odgovornosti neke (mnoge) od aspekata kontrole odmiče od zaposlenika i prenosi na same zatvorenike (Craig, 2004).

A **sporazumni model** ili **model konsenzusa** moguće je imenovati „mješavinom“ dvaju ranije opisanih modela jer objedinjuje pojedine aspekte svakog od njih. Ovaj se model zasniva na principu poduzimanja optimalne radnje u danom trenutku s ciljem postizanja što boljeg učinka. Smatra kako ranije navedeni modeli ne mogu opstati zbog prelaska krajnjih granica – zastupanja previše ili pak premalo kontrole (Mejovšek, 2001).

Usprkos brojnim nedostacima, DiIulio je podržavao kontrolni model. Smatrajući nasilje u penalnim ustanovama rezultatom manjka poštivanja pravila i propisa od strane zaposlenika i

nedovoljne kontrole zatvorenika, vjerovao je kako bi primjena kontrolnog modela prilikom upravljanja ustanovom polučila najbolje rezultate (Mejovšek, 2001).

4. Modeli nasilnog ponašanja

Moguće je zaključiti kako ne postoji jedan, jasno određen uzrok nasilja, kako u općoj populaciji, tako ni među zatvorenicima. Općenito se, u zatvorskom sustavu navodi postojanje više različitih čimbenika koji imaju potencijal rezultiranja nasiljem. Primjerice, Mejovšek (2001: 93) kao neke od mogućih uzroka nasilja navodi sljedeće:

- konflikti s drugim zatvorenicima i osobljem
- frustracije izazvane deprivacijama
- život u skućenom prostoru (prenapučenost)
- borba za vlast
- obrana od nasilnika
- delinkventi su iznadprosječno agresivni pa je i najmanji povod dovoljan da dođe do nasilja

Temeljem pregleda dostupne literature, Šeparović (2003), navodi neke od konkretnih mogućih prediktora pojave nasilja u zatvoru ili kaznionici. Neki od njih jesu: odvajanje zatvorenika prema rasi ili drugim osobnim obilježjima, traženje premještaja u drugi zatvor ili kaznionicu od strane neobično velikog broja zatvorenika, velik broj zaposlenika ustanove koji gotovo istovremeno odlaze na bolovanje, velik broj stegovnih postupaka izrečenih zatvorenicima, iznošenje prijetnji i vrijeđanje osoblja ustanove od strane zatvorenika ili izdavanje upozorenja djelatniku Odjela osiguranja o nasilju koje bi moglo uslijediti, smanjenje sudjelovanja zatvorenika u aktivnostima koje su uobičajeno visoko zastupljene, porast broja prigovora i zahtjeva osoblju od strane zatvorenika, velik broj vanjskih poziva vezan uz trenutne uvjete u ustanovi, pristizanje velikog broja pisama i poziva od strane ustrašenih članova obitelji zatvorenika vezanih uz sigurnost njihovih bliskih.

Dakle, pri tumačenju pojave nasilja u zatvorskom sustavu, u literaturi se najčešće navode dva modela – deprivacijski i importacijski, a obuhvaćaju ranije navedene čimbenike. Budući da je u oba modela moguće zamijetiti pojedine nedostatke, odnosno pojavu nasilja u penalnim ustanovama nije moguće definirati isključivo rezultatom utjecaja *vanjskih* ili isključivo *unutarnjih* čimbenika, neki autori (Irwin, 1977; prema Mejovšek, 2001) navode kako pojavu nasilnog ponašanja u penalnim ustanova bolje opisuje tzv. „model međusobne razmjene“ koji objedinjuje dva ranije navedena modela, pri tome uzimajući u obzir utjecaj događanja izvan penalne ustanove na događanja unutra, ali i utjecaj događanja u ustanovi na vanjska zbivanja. Osim navedenih, pri tumačenju uzroka zatvoreničkog nasilja često se navodi i situacijski model, koji nalaže postojanje mnoštva situacijski relevantnih čimbenika koji imaju mogućnost utjecanja na pojedinčevo ponašanje u određenoj situaciji.

4.1 Deprivacijski model nasilja

Sykesov deprivacijski model, koji se vezuje uz proces prizonizacije, izvor problema nasilja vidi u trenutnim uvjetima kojima su zatvorenici tijekom izdržavanja kazne zatvora izloženi. U literaturi se ponekad naziva i *domaćim* ili *autohtonim*. Sykes (1958; prema Mejovšek, 2001) navodi kako penalne ustanove funkcioniraju prema jedinstvenim pravilima, odvojeno od društva. Prema ovom modelu, uloge, vrijednosti, norme i obilježja pojedinca prije dolaska u penalnu ustanovu nemaju značajan utjecaj na njeno funkcioniranje, već je osoba dolaskom primorana uklopiti se u već formiranu cjelinu, odnosno društvo, u kojem već postoje specifične norme, vrijednosti i pravila ponašanja. *Zadatak* osuđene osobe (sada zatvorenika) jest prilagodba tim, već postojećim, uvjetima i pravilima i utvrđivanje vlastitog položaja i statusa ondje. Sukladno deprivacijskom modelu, nasilje u zatvorima i kaznionicama proizlazi iz frustracije. Dakle, ono je zapravo je produkt lišavanja (deprivacije) zatvorenika različitih prava poput slobode i sigurnosti te drugih pritisaka kojima su tijekom izdržavanja kazne izloženi. Stoga, moguće je utvrditi kako nasilno ponašanje proizlazi iz okolnosti u kojima se zatvorenici trenutno nalaze (Masters, Way, Gerstenfeld, Muscat, Hooper, Dussich, Pincu i Skrapec., 2010). Sykes (1958; prema Gibson i Hensley, 2013) utvrđuje postojanje pet temeljnih deprivacija koje izrazito nepovoljno utječu na zatvorenike, to su sljedeće:

- a) deprivacija slobode,
- b) deprivacija dobara i usluga,

- c) deprivacija autonomije,
- d) deprivacija osobne sigurnosti te
- e) deprivacija heteroseksualnih odnosa.

Deprivacija je uobičajeno multidimenzionalna, što znači da se kod pojedinca (zatvorenika) iznimno rijetko primjećuje odsustvo samo jednog od navedenog - deprivacija najčešće obuhvaća više različitih životnih područja istovremeno. Temeljna deprivacija iz koje proizlaze sve ostale jest **deprivacija slobode**. Ona se, osim na slobodu u odnosu na vanjski svijet, odnosi i na slobodu unutar penalne ustanove. Naime, tijekom zatvaranja pojedinac gubi slobodu odlučivanja o brojnim aspektima osobnog života, kao što su odabir vremena za objedovanje, održavanje higijene, spavanje i buđenje. Osim toga, gubitak slobode, to jest zatvaranje, u pravilu je vezano i uz gubitak dotadašnjeg radnog mjesta ukoliko je zatvorenik bio zaposlen, a često i do obiteljskog kraha (Mejovšek, 2001). Kako Knežević (2008) navodi, socijalna deprivacija najviše škodi obiteljima s novorođenčadi. U prilog navedenom polazi i istraživanje Carlsona i Cervera (prema Murray; 2005; prema Knežević, 2008) kojim je utvrđeno kako se zatvorenici koji tijekom izdržavanja kazne zatvora održavaju adekvatan i učestali kontakt s obitelji znatno brže i lakše prilagođavaju zatvorskom načinu života i zahtjevima koji su pred njih postavljeni. Knežević (2008) navedeno smatra očekivanim te tumači kako su takvi zatvorenici imali bolje i kvalitetnije obiteljske odnose i komunikaciju i prije zatvaranja. Budući da tijekom izdržavanja zatvorske kazne kod takvih pojedinaca nije došlo do značajnih promjena u osobnosti, logično je očekivati da se takva (adekvatna i primjerena) komunikacija nastavlja i nakon lišavanja slobode. Usprkos značajnom učinku održavanja pozitivnih odnosa zatvorenika s obitelji i drugim socijalnim kontaktima na smanjenje percipirane razine deprivacije slobode, nerijetko, posebice od strane zatvorenika s poremećajima ličnosti, dolazi do zlouporabe obitelji, tj. iskorištavanja odnosa s obitelji s ciljem dobivanja povlastica tijekom izdržavanja kazne (Knežević, 2008). **Deprivacija dobara i usluga** odnosi se na činjenicu da zatvorenici nemaju pristup brojnim dobrima i uslugama kojima imaju slobodan pristup izvan penalne ustanove. Primjerice, tijekom izdržavanja kazne, zatvorenici mogu biti lišeni dobara kojima će isticati svoj karakter i jedinstvenost, poput željene odjeće/obuće ili preferirane hrane, pića i drugih užitaka koji bi im u vanjskom svijetu bili dostupni. Osim toga, u mnogim državama zatvorenici nemaju pravo posjedovati gotovi novac, već im se novac uplaćuje na račune koje posjeduju u instituciji. Neki autori (primjerice Johnson, 2002; prema Knežević, 2008) smatraju kako je jedna od uloga penalne ustanove zatvorenicima omogućiti uvid u razliku između života u

ustanovi i na slobodi. Budući da zatvorsko osoblje gotovo u potpunosti kontrolira njihove živote, zatvorenici imaju prilično oskudan izbor vezan uz svakodnevni život, što posljedično može dovesti do osjećaja bespomoćnosti. Time je vidljivo izražena **deprivacija autonomije**. Gubitak autonomije ponajbolje oslikava svakodnevno ponavljanje gotovo identičnog redoslijeda zbivanja i aktivnosti koje su maksimalno kolektivizirane – ustajanje, zajednički objedi, rad i slično, čime je mogućnost samostalnog upravljanja vlastitim životom u potpunosti minimizirana (Knežević, 2008). Neuobičajena nije niti **deprivacija sigurnosti** jer se zatvorenici često osjećaju nesigurno i zastrašeno od strane drugih zatvorenika, što proizlazi iz smještanja velikog broja osoba sklonih činjenju nasilja u male prostorne kapacitete (Mejovšek, 2001). Potonja se deprivacija, **deprivacija heteroseksualnih odnosa**, odnosi na činjenicu da zatvorenici često nisu u mogućnosti nastaviti ili započeti veze ili ostvariti intimnost s partnerom preferiranog spola, što dovodi do osjećaja niskog samopoštovanja, posebno kod zatvorenika muškog spola. U takvim situacijama smanjenih mogućnosti za ostvarivanje heteroseksualnih odnosa, zatvorenici se nerijetko upuštaju u seksualne odnose s osobama istog spola. Dok neki od njih takve sklonosti imaju otprije, kod nekih je to samo privremeno ponašanje, nastalo iz nemogućnosti izdržavanja frustracije koja je rezultat lišavanja mogućnosti ostvarivanja heteroseksualnih odnosa (Skyles, 1958; prema Mejovšek, 2001). Skyles (1958; prema Gibson i Hensley, 2013) je definirao i različite tipove homoseksualnih identiteta, tvrdeći da su osobe nasilnog ponašanja u zatvorima situacijski homoseksualci.

Kako bi nadoknadili nedostatak svega navedenog, zatvorenici stvaraju određenu podgrupu unutar zatvorske strukture. Ta podgrupa (zatvorenička subkultura) formira vlastiti zatvorenički kodeks ili određuje pravila prihvatljivog ponašanja, s ciljem što lakšeg, zajedničkog suočavanja s izdržavanjem kazne zatvora (Masters i sur., 2010). Ugelvik (2014) navodi kako je zatvorenički kodeks zapravo funkcionalni odgovor na pritiske i agresiju koje nameće zatvorsko okruženje. Budući da život u takvom okruženju može narušiti pojedinčevu sliku o sebi te smanjiti osjećaj vlastite vrijednosti, zatvorenici razlikuju i dodjeljuju si niz različitih uloga. Dakle, zatvorenički je kodeks moguće opisati skupom pravila i normi osmišljenih od strane zatvorenika, a definira dopuštena i nedopuštena ponašanja te posljedice koje iz njih proizlaze (Clark, 2010; Worrall i Morris, 2012; prema Jandrić Nišević, Gutrung i Vukosav, 2021). Prema tome, nasilje je često posljedica *taloženja* različitih negativnih i frustrirajućih okolnosti, pri čemu je agresivna reakcija zapravo način postizanja popuštanja napetosti. Primjerice, deprivacija materijalnih dobara potiče gramzivost te iskorištavanje *slabijih* zatvorenika od strane *jačih* (Mejovšek,

2001). Očekivano, u ustanovama višeg stupnja sigurnosti, deprivacije su snažnije (Mejovšek, 2001). Flanagan (1980; prema Dhimi, Ayton, i Loewenstein, 2007) navodi rezultate istraživanja koji govore kako zatvorenici nedostajanje dragih im i bliskih osoba smatraju gorućim problemom (deprivacijom) s kojim se susreću tijekom boravka u zatvoru. Sljedećim velikim problemima smatraju nedostatak društvenog života, osjećaj da je život protraćen te nedostatak seksualne aktivnosti. Prikladnost deprivacijskog modela može se provjeriti ispitivanjem postojanja povezanosti između prilagodbe zatvorenika na život u zatvoru i različitih aspekata zatvaranja, kao što su vrsta penalne ustanove u koju je osoba smještena i vrijeme provedeno u zatvoru. Prilikom ispitivanja zatvorenika s različitim *zatlvoreničkim stažem*, pokazalo se kako postoje različiti obrasci prilagodbe. Primjerice, Schmid i Jones (1993; prema Dhimi i sur., 2007) navode kako osobe koje su prvi puta osuđene na zatvorsku kaznu te je izrečena kazna kratkotrajna, pokazuju ograničeni stupanj prilagodbe ponašanja u zatvoru. Zamble (1992; prema Dhimi i sur., 2007) je utvrdio kako su zatvorenici s dugotrajnim kaznama s vremenom povećali sudjelovanje u radu i drugim organiziranim aktivnostima te manje provodili vrijeme i družili se s drugim zatvorenicima. Kod takvih je zatvorenika razina kontakata s obitelji i prijateljima izvan zatvora ostala ista, a tijekom vremena došlo je i do smanjenja osjećaja beznađa te smanjenja broja disciplinskih prekršaja u zatvoru.

Jiang i Fisher-Giorlando (2002; prema Dhimi i sur., 2007) utvrdili su kako deprivacijski model tumači uži raspon nasilnog ponašanja i disciplinskih prekršaja počinjenih protiv osoblja i drugih zatvorenika od importacijskog modela.

Jednim od najčešćih uzroka pojave nasilja u penalnim ustanovama navodi se njihova prenapučenost. Napučenost je ujedno i jedna od varijabli koja se često povezuje s deprivacijskim modelom. Velik broj zatvorenika u jednoj ustanovi, uz istovremeno znatno manji broj zatvorskog osoblja gotovo će neophodno, barem u manjoj mjeri, onemogućiti pružanje adekvatnog tretmana, ali i otežati poštivanje i ostvarivanje svih zatvoreničkih prava. Osim toga, stanje prenapučenosti često je velik izvor stresa i frustracije, kako kod zatvorenika, tako i kod osoblja, što nerijetko dovodi do učestalih bolovanja zaposlenika, pogoršanja mentalnog zdravlja, različitih sukoba među zatvorenicima, ali i napada na zatvorsko osoblje, a u ponekad i do pobuna različitih razmjera (Kovčo, Rajić, Balenović, 2009). Šeparović (2003) navodi kako prenapučenost penalnih ustanova rezultira brojnim negativnim posljedicama, kao što su ugroza zdravlja, sigurnosti te učinka tretmana, otežavanje uspostavljanja odnosa između službenika i zatvorenika te narušavanje postojećeg, ali i porast broja samoubojstava te porast

učestalosti nasilnih incidenata. Jedan od povijesnih primjera koji odlično oslikava učinak prekapacitiranosti ustanove na pojavu nasilja jest dvadesetpetodnevna pobuna koja se dogodila u zatvoru Strangeways u Manchesteru 1990. godine. Iako je kapacitet zatvora iznosio 970 zatvorenika, u njemu je bilo smješteno njih čak 1700. Pobuna je započela tijekom nedjeljne mise kojoj je prisustvovalo 309 zatvorenika. Iako u konačnici nije bilo ubijenih, mnogi su ranjeni te je nastala ogromna materijalna šteta, a ovaj se događaj smatra pobunom najvećih razmjera u britanskoj povijesti (Šeparović, 2003). Camlibel, Can i Hendy (2021) utvrdili su kako je nasilje među zatvorenicima oba spola značajno povezano sa stresorima uzrokovanim od strane zatvorskog osoblja i zatvorenikove obitelji, dok se stresori iz drugih izvora nisu pokazali značajnima.

Ipak, deprivacijski model nije prihvaćen kao jedini i potpuno točan. Njegova temeljna kritika odnosi se na činjenicu da u potpunosti zanemaruje individualna obilježja pojedinca, anonimizirajući ih i oslanjajući se isključivo na utjecaj okolnosti u kojima se zatvorenici trenutno nalaze (Mejovšek, 2001). Osim toga, navedenim pristupom nije moguće protumačiti postojanje razlika u obrascima prilagodbe između pojedinaca koji su smješteni u ustanove sa sličnim (usporedivim) uvjetima, podjednako dugo se nalaze u zatvoru te su izdržali približno jednak dio cjelokupno izrečene kazne (Dhami i sur., 2007).

4.2 Importacijski model nasilja

Irwin i Cressey (1963; prema Mejovšek, 2001) ne slažu se sa Sykesovim modelom, navodeći kako osuđenici dolaskom u penalnu ustanovu donose određene vlastite kriminalne vrijednosti i obilježja, što utječe na čitav sustav. Shodno tome, zatvorenički je kodeks tek blago izmijenjen sustav pravila i normi zatvorenika u svakodnevnom životu. Navedeni autori pojavu nasilja u penalnim ustanovama tumače sukladno importacijskom modelu, čije je postavke moguće imenovati suprotnima postavkama deprivacijskog. Importacijski model nalaže kako osobne karakteristike zatvorenika i njihova izvaninstitucionalna socijalna povijest ostaju iznimno važan čimbenik u njihovoj prilagodbi na cjelokupnu novonastalu situaciju, to jest zatvorske uvjete (Cao i sur., 1997).

Kako je većina dotad provedenih istraživanja bila usmjerena na mjerenje relativne deprivacije na cjelokupnoj, institucionalnoj razini, Cao, Zhao i van Dine (1997) u američkim su uvjetima provjerili postavke deprivacijskog modela na individualnoj razini. U svojem su radu, želeći

utvrditi primjenjivost deprivacijskog modela na razini pojedinca, izveli tri nezavisne varijable koje opisuju osjećaj relativne deprivacije zatvorenika: razina sigurnosti u zatvoru, neodređena kazna te duljina izrečene kazne. Isto tako, izveli su i dvanaest varijabli na temelju importacijskog modela: dob, stupanj obrazovanja, spol, rasa, ranije zaposlenje, bračni status, povijest mentalnih bolesti, povijest zlouporabe sredstava ovisnosti, broj nasilnih prijestupa, država u kojoj je zločin počinjen, povijest izdržavanja kazne maloljetničkog zatvora i iskustvo izdržavanja zatvorske kazne. Navedenim su istraživanjem utvrdili kako su mjere importacijskog pristupa (poput dobi, spola, rase i bračnog statusa zatvorenika) bolji prediktori kršenja pravila unutar penalne ustanove nego mjere deprivacijskog pristupa (kao što je razina sigurnosti u zatvoru ili duljina izrečene kazne). Ipak, neke od mjera importacijskog pristupa (stupanj obrazovanja, zaposlenje, mentalna bolest, zlouporaba droga, broj nasilnih prijestupa te ranije zatvaranje) nisu se pokazale značajnim prediktorima za pojavu nasilja u zatvorskom sustavu. Camlibel, Can i Hendy (2021) istraživali su prediktore prijavljenog nasilja od strane zatvorenica i zatvorenika. Utvrdili su kako je udio prijavljenog nasilja veći kod zatvorenika muškog spola nego kod zatvorenica te kako je nasilje kod zatvorenika oba spola povezano s mlađom životnom dobi, a kod muškaraca i s duljim vremenom boravka u zatvoru što je u skladu s ranijim istraživanjima. Više nasilnog ponašanja utvrđeno je kod zatvorenika muškog spola kod kojih je prisutna hostilnost, kod zatvorenica s visoko unutarnjim lokusom kontrole te kod zatvorenika oba spola kod kojih je izražena impulzivnost. Ipak, u ovom se istraživanju varijable obrazovanja i bračnog statusa nisu pokazale značajno povezanima s prijavljenim nasiljem.

Valjanost importacijskog pristupa moguće je provjeriti ispitivanjem povezanosti između prilagodbe i obilježja zatvorenika prije dolaska u penalnu ustanovu, kao što su njihovo obrazovanje, zaposlenje, odnosi, uporaba droga i/ili alkohola i prethodno izdržavanje kazne zatvora. Različiti su autori ispitali učinak obrazovanja i zaposlenja na različite razine zatvoreničke prilagodbe i pronašli dokaze koji idu u prilog importacijskom modelu. Primjerice, Wright (1989; prema Dhama i sur., 2007) je utvrdio kako su zatvorenici kod kojih je najviši postignuti stupanj obrazovanja srednjoškolsko obrazovanje imali manje fizičkih problema (npr. drugi su ih zatvorenici manje iskorištavali i povrjeđivali) te su činili više disciplinskih prekršaja tijekom boravka u ustanovi. Zatvorenici koji ranije nisu bili zaposleni, iskazivali su više internaliziranih, eksternaliziranih i fizičkih poteškoća te su činili prekršaje i bili uključeni u napade na druge zatvorenike češće od onih koji su prije dolaska u zatvor radili. U prilog navedenom modelu ide i Finnovo (1995; prema Dhama i sur., 2007) istraživanje kojim je

utvrđena pozitivna povezanost između financijske neimaštine i urbanog podrijetla s činjenjem disciplinskih prekršaja u zatvoru. Istovremeno, pokazalo se i kako zatvorenikova pripadnost određenoj rasi i ranije izdržavanje kazne zatvora nisu povezani s nasilnim ponašanjem u penalnoj ustanovi. Porporino i Zamble, (1984; prema Dhami i sur., 2007) također su potvrdili kako razina obrazovanja dostignuta prije zatvaranja znatno utječe na ponašanje zatvorenika tijekom izdržavanja kazne. Navedeni autori ističu kako je razina obrazovanja negativno povezana s depresijom, anksioznošću i disciplinom u zatvoru. Dakle, što je stupanj osuđenikova obrazovanja viši, osoba je tijekom izdržavanja kazne vjerojatno manje sklona depresivnim i anksioznim smetnjama, ali i nasilnom ponašanju. Čimbenici poput dobi i ranijeg izdržavanja zatvorske kazne ponovno se nisu pokazali povezanim s nasiljem. Ipak, navedeni nalazi nisu jednoznačni i isključivi. Moguće je da se različite značajke života pojedinca prije zatvora prepliću, utječući na prilagodbu zatvorskom životu i uvjetima. Primjerice, muškarac koji nije završio srednjoškolsko obrazovanje, bio je nezaposlen prije osude i izdržavanja kazne zatvora, konzumirao je psihoaktivne tvari i nije imao nikakve osobne odnose, vjerojatno će se drugačije prilagoditi zatvoru od onog koji je bio bolje prilagođen životu izvan (prije) zatvora.

4.3 Situacijski model nasilja

Kako je ranije navedeno, jedan od modela kojim autori nastoje protumačiti nasilno ponašanje upravo je situacijski model. Wortley (2002) navodi postojanje čitavog niza situacijskih čimbenika koji mogu utjecati na ponašanje, ali i postojanje većeg broja teorija kojima je moguće protumačiti ulogu situacijskih čimbenika u iskazivanju nasilnog ponašanja. Postavke situacijskog modela nalažu kako je za razumijevanje određenog ponašanja (pa tako i nasilnog) nužno sagledati odnos između pojedinčevih osobnih karakteristika i karakteristika okruženja u kojemu je ponašanje počinjeno. Isti autor (Wortley, 2002) ističe kako je jedna od zastupljenijih teorija u tumačenju međuodnosa situacijskih čimbenika i počinjenja kaznenog djela teorija racionalnog izbora. U podlozi ove teorije leži pretpostavka da pojedinac čini kazneno djelo s ciljem osiguravanja osobne dobrobiti/koristi. Dakle, osoba koja čini kazneno djelo (ili se nasilno ponaša) sama odabire takvo ponašanje temeljem prethodnog promišljanja o koristima i nedostacima upražnjavanja određenog ponašanja. Situacijski model nasilje sagledava u kontekstu međuodnosa određenog ponašanja i specifičnih obilježja okoline u kojoj se ponašanje odvija. Polazeći od situacijskog modela, iznimno je važno dobro razumjeti sam problem koji

proučavamo – usmjeriti se na pitanja *što, gdje, kada i zašto*. Primjerice, smisleno je pretpostaviti kako u podlozi nasilja počinjenog od strane zatvorenika prema osoblju ne leže jednaki situacijski čimbenici kao u podlozi nasilja među samim zatvorenicima (Wortley i Summers, 2005). Steinke (1991) je ispitala učinke situacijskih čimbenika na pojavu nasilnog ponašanja u muškom zatvoru. Nastojala je utvrditi utjecaj određenih varijabli na pojavu nasilja među zatvorenicima, zatvorenika prema osoblju, samoozljeđivanje zatvorenika te uništavanje imovine. Neke od prediktorskih varijabli koje je uzela u obzir bile su: mjesto na kojem se incident odvio, stambeno krilo u kojem je zatvorenik smješten, temperatura zraka i uključenost drugih zatvorenika. Rezultati su pokazali kako se nasilje zatvorenika prema osoblju najčešće događa na mjestima na kojima postoji manja razina strukture (poput prostora za objed ili kupaonica). Osim toga, utvrđeno je kako su zatvorenici smješteni na nepsihijatrijskom odjelima češće nasilni prema osoblju od onih smještenih na psihijatrijskom odjelu ustanove. Očekivano, nasilje među zatvorenicima pokazalo se najučestalijim na mjestima na kojima je zatvorenicima dozvoljeno okupljanje, pri čemu su manje nasilni prilikom sudjelovanja u strukturiranim aktivnostima (primjerice tijekom rada ili obrazovanja). Utvrđeno je kako se samoozljeđivanje najčešće odvija u ćelijama, a na uzorku ispitanika iz ovog istraživanja nije utvrđen niti jedan slučaj samoozljeđivanja počinjen na poslu, tijekom nastave, tijekom objeda, tuširanja ili rekreacije. Uništavanje imovine se rjeđe događalo tijekom boravka zatvorenika izvan ćelija te se, kao ni samoozljeđivanje, nikad nije pojavilo tijekom kolektivnih, strukturiranih aktivnosti, poput rada. Ovu vrstu nasilja zatvorenici su češće činili u poslijepodnevnim satima, a upravo je ova vrsta nasilnog ponašanja znatno češće prijavljivana od strane djelatnika osiguranja nego od strane drugog zatvorskog osoblja. Istraživanjem Griffina i Hepburna (2012) utvrđeno je kako osobne karakteristike zatvorenika imaju jači utjecaj na pojavu nasilnog i nenasilnog neprilagođenog ponašanja u zatvorima u kojima je prisutna niska razina kontrole od strane okoline nego u zatvorima s visokom kontrolom okoline. Budući da su Steiner i Wooldredge (2014) češću pojavu nasilja u zatvorima povezali s prostorima na kojima je prisutan niži stupanj kontrole, tj. nadzora zatvorenika, predlažu uključivanje što većeg broja zatvorenika u nadzirane i strukturirane aktivnosti.

5. Zatvoreničke bande kao izvor nasilja

Ministarstvo pravosuđa Sjedinjenih Američkih Država (2021) navodi kako su bande udruženja triju ili više pojedinaca koji usvajaju grupni identitet kako bi stvorili atmosferu straha ili zastrašivanja. Bande su obično organizirane prema rasnoj, etničkoj ili političkoj pripadnosti. Karakterizira ih uporaba jedinstvenih imena, slogana, pseudonima, simbola, tetovaža, znakova, ali i specifičan stil odijevanja, a ponekad i frizura. Primarna svrha bande jest uključivanje u kriminalne aktivnosti i uporaba nasilja ili zastrašivanja za postizanje svojih kriminalnih ciljeva i jačanje ili očuvanje moći, ugleda ili ekonomskih resursa bande. Osim navedenog, bande se formiraju i s ciljem pružanja zaštite svojim članovima i obrane interesa bande od suparničkih kriminalnih organizacija. Ponekad se oformljuju i s ciljem preuzimanja kontrole nad određenom lokacijom ili regijom. Bez obzira na to jesu li prijestupnici na ulicama, u zatvorima ili pripadaju bandama u bilo kojem okruženju, brojni dokazi upućuju na to da posjeduju vrijednosti koje se značajno razlikuju od općeprihvaćenih društvenih vrijednosti (Mitchell, Fahmy, Pyrooz i Decker, 2016). Fong (1990, prema Mejovšek, 2001) navodi kako su najrelevantniji elementi zajednički svim bandama jedinstvo, identitet, odanost te nagrada za vjernost i kazna za neposluš (neizvršenje naredbe).

Mejovšek (2001) navodi kako bande u američkim penalnim ustanovama predstavljaju značajan problem, što nije moguće ustvrditi za hrvatski kazneni sustav. Ministarstvo pravosuđa Sjedinjenih Američkih Država (2021) iznosi i definiciju zatvoreničkih bandi. Imenuje ih kriminalnim organizacijama koje su nastale unutar kaznenog sustava i nastavile su djelovati unutar penalnih ustanova diljem Sjedinjenih Američkih Država, a budući da su samostalne jedinice, imaju mogućnost djelovanja i izvan kaznenog sustava. Slično ističe i Mejovšek (2001) koji navodi da su zatvorske bande obično povezane s onima izvan kaznenih ustanova. Navodi i kako su temeljna sredstva koja pripadnici bandi koriste za ostvarivanje vlastitih ciljeva (zaštite zatvorenika i preuzimanja vlasti u ustanovi) najčešće prijetnja i primjena fizičke (pri)sile. Osim toga, smatra kako članstvo u bandi zatvorenika pruža osjećaj pripadnosti i daje im identitet u situaciji u kojoj izostaje (ili je u potpunosti minimizirana) potpora drugih sustava, poput obitelji, susjedstva i posla. Budući da nerijetko dolazi do sukoba između različitih bandi unutar ustanove, smisleno je očekivati kako u američkim kaznenim ustanovama upravo bande značajno doprinose visokoj stopi nasilja. Navedenom u prilog ide i općeprihvaćena pretpostavka kako se oko 50% svih problema vezanih uz nasilje može pripisati djelovanju bandi

(Mejovšek, 2001). Isto tako, djelovanje bandi može utjecati na sva događanja u ustanovi, ali i na zatvorenike te samo osoblje. Zatvoreničke se bande sastoje od izabrane grupe zatvorenika među kojima postoji hijerarhijski poredak i uspostavljen je kodeks ponašanja kojeg su članovi dužni poštovati. Sastoje se od manjeg broja članova nego ulične bande i formiraju se s obzirom na rasnu i etničku pripadnost. Mogu se razlikovati s obzirom na razinu strukture – dok su neke visokostrukturirane, u drugima je razina strukture niza te su manje formalizirane (Ministarstvo pravosuđa Sjedinjenih Američkih Država, 2021). Mejovšek (2001) navodi kako je najbolji način borbe protiv negativnog utjecaja bandi preseljenje vođa u druge ustanove. Osim toga, zalaže se i za uvođenje više reda i strogoće u ustanove te smatra kako bi tretiranje svih zatvorenika na jednak, pravedan i dosljedan način rezultiralo sniženjem motivacije zatvorenika za udruživanje u bande.

Fong i Buentello (1991; prema Mejovšek, 2001:168) identificirali su 11 indikatora koji upućuju na postojanje bandi u kaznenom zavodu te ih poredali prema njihovoj pretpostavljenoj važnosti od strane rukovodećeg kadra penalnih ustanova:

- zahtjevi zatvorenika za zaštitom
- tetovaža koja upućuje na pripadnost bandi
- prisutnost zabranjenih (krijumčarenih) (s)tvori
- postajno okupljanje zatvorenika iste rase
- informacije od strane zatvorenika doušnika o postojanju *klika*
- fizičko nasilje među zatvorenicima
- policijski izvještaji o pojavi uličnih bandi
- zahtjevi zatvorenika za premještaje
- izjave obitelji zatvorenika o iznuđivanju od strane klike
- verbalne prijetnje zatvorenika osoblju
- fizički napadi zatvorenika na osoblje

Kako bi uopće bilo moguće istraživati utjecaj pripadnosti bandi na iskazivanje nasilnog ponašanja, važno je odrediti temeljem kojih se kriterija pojedinca smatra članom bande. Gaes, Wallace, Gilman, Klein-Saffran i Suppa (2002) temeljnom pretpostavkom za istraživanje utjecaja članstva u bandi na nasilno loše ponašanje smatra mogućnost razlikovanja pripadnosti bandi od pripadnosti vršnjačkoj skupini, tj. od općenitog odnosa s vršnjacima. Budući da ne postoji "službeno članstvo" u bandi, kao kriterij pripadnosti istoj najčešće se uzima samoidentifikacija. Primjerice, Curry (2001 prema Gaes i sur., 2002) je na uzorku od 429 mladih delinkvenata utvrdio kako je policija pripadnike bande identificirala temeljem njihova samoiskaza. Dakle, mlade koji su iznijeli kako su članovi određene bande, policija je smatrala pripadnicima. Esbensen i Huizinga (1993; prema Gaes i sur., 2002) istraživali su stopu delinkvencije osoba koje su postale članovima uličnih bandi. Iako je kod takvih osoba stopa delinkvencije bila visoka i prije učlanjenja u bandu, autori su utvrdili kako je tijekom pripadnosti bandi porasla te se smanjila odlaskom. Nešto novija istraživanja polučila su slične rezultate. Gaes i sur. (2002) istraživanjem su utvrdili kako pripadnost bandi povećava udio nasilnog, ali i drugog neprikladnog ponašanja u zatvoru, uključujući kršenje pravila, ali i počinjenje novih zločina. Navedeno je utvrđeno čak i prilikom kontrole individualnih čimbenika, tj. zatvoreničkih karakteristika koje su se pokazale povezanima s nasilnim ponašanjem, poput ranijeg nasilnog ponašanja. Utvrdili su i kako je i razina uključenosti u bandu (prema kojoj se razlikuje je li netko središnji ili periferniji član bande) povezana s razinom nasilja koju članovi iskazuju. Članovi jezgre (važniji, dominantniji članovi) češće su se nasilno ponašali od perifernih članova. Ipak, pokazalo se kako su periferni članovi bande skloniji nasilnom ponašanju nego njihovi zatvorenički vršnjaci koji ne pripadaju niti jednoj bandi. Huebner (2003; prema Griffin i Hepburn, 2006) je na uzorku od 4168 zatvorenika muškog spola iz 185 zatvora želio opisati odrednice nasilja među zatvorenicima. Podatke o pripadnosti bandi prikupljao je temeljem samoiskaza zatvorenika, a nasilje među zatvorenicima promatrao je kroz samoiskaz zatvorenika o slučajevima u kojima je proglašen krivim za napad na osoblje ili drugog zatvorenika od dolaska u zatvor. Slično kao i u istraživanju Gaesa i sur. (2001), rezultati Huebnerova (2003; prema Griffin i Hepburn, 2006) istraživanja pokazali su kako je pripadnost bandi značajan prediktor nasilnog ponašanja zatvorenika prema osoblju i drugim zatvorenicima čak i ukoliko su čimbenici na individualnoj razini u potpunosti kontrolirani. Griffin i Hepburn (2006) su na uzorku od 2158 zatvorenika muškog spola istraživali utjecaj pripadnosti bandi na nasilno ponašanje zatvorenika tijekom prvih godina

izdržavanja kazne zatvora. Dobiveni su rezultati u skladu su s rezultatima ranijih istraživanja – utvrđeno je kako se nasilno ponašanje tijekom ranih godina izdržavanja kazne zatvora u znatno većoj mjeri pojavljuje između zatvorenika mlađe životne dobi koji su ranije bili nasilni te su već izdržavali zatvorsku kaznu. Kao i ranije navedeni autori, Griffin i Hepburn (2006) ističu kako je pripadnost bandi tijekom prvih godina izdržavanja kazne utjecala na nasilno ponašanje neovisno o individualnim čimbenicima poput dobi, etničke pripadnosti, povijesti nasilnog ponašanja i ranijeg zatvaranja. Novija istraživanja također potvrđuju postojanje povezanosti između ovih dviju varijabli. Primjerice, Worrall i Morris (2012) također su potvrdili povezanost pripadnosti bandi i nasilnog ponašanja te zaključili da veća raznolikost bandi unutar istog zatvora rezultira većom vjerojatnošću da će se zatvorenici međusobno sukobljavati. Wood, Moir i James (2009) su na uzorku od 141 zatvorenika muškog spola u dobi od 21 do 73 godine istraživali povezanosti pripadnosti bandi s *bullyingom*¹ i moralnim odvajanjem² utvrdili kako su zatvorenici koji su u najvećoj mjeri uključeni u aktivnosti povezane s bandama vjerojatno proveli dulje ukupno vrijeme u kaznenoj ustanovi, bili počinitelji vršnjačkog nasilja i iskazivali visoku razinu moralnog odvajanja. Navode kako je moralno odvajanje djelomičan posrednik odnosu između vršnjačkog nasilja i aktivnosti povezanih s bandama. Lessing (2017) navodi kako oštrije kazne i neadekvatno usmjerene intervencije jačaju zatvorske bande koje ionako drže vlast unutar kaznenih ustanova. Smatra da politike suzbijanja kriminaliteta, koje zatvaranje čine vjerojatnijim i kazne strožima, mogu povećati nadmoć zatvoreničkih bandi nad članovima na uličnoj razini, što potvrđuju brojni američki slučajevi. Kao primjer navodi tri istaknuta slučaja u kojima politike masovnog zatvaranja i *čišćenja* bandi ne samo da nisu uspjeli eliminirati konsolidirane zatvoreničke bande, već su rezultirali većom sposobnošću i djelatnim kapacitetom bandi. Dakle, razdoblja naglog porasta broja zatvorenika, djelomično potaknuta djelovanjem zakona protiv bandi, prethodila su jačanju moći zatvoreničkih bandi na ulici. Stoga, zatvoreničke bande koriste taj kapacitet ne samo za

¹ Pod pojmom *bullyinga* u zatvorskom okruženju smatraju ponašanja poput verbalnog zlostavljanja, prijetnji, iskorištavanja, iznude, krađe i razbojništva, fizičkog i seksualnog napada te prisiljavanja osobe na izvršavanje napada nad nekim trećim (Gooch i Treadwell, 2015).

² Moralno odvajanje odnosi se na proces u kojem se pojedinac ili grupa ljudi distancira od normalnih ili uobičajenih etičkih standarda ponašanja i postaje uvjeren da su nova (neetična) ponašanja opravdana zbog određenih uočenih olakotnih okolnosti (The Oxford Review, 2023).

upravljanje i oporezivanje kriminalnih tržišta, već i za zadobivanje utjecaja nad državnim dužnosnicima orkestriranjem terorističkih napada, namjernim ograničavanjem svakodnevnog nasilja i slično. Stoga, čak i ako povećano zatvaranje dovede do smanjenja kriminaliteta, do toga može doći jačanjem moći zatvorskih bandi *na račun* državne vlasti.

6. Položaj nasilnika u zatvoreničkoj hijerarhiji

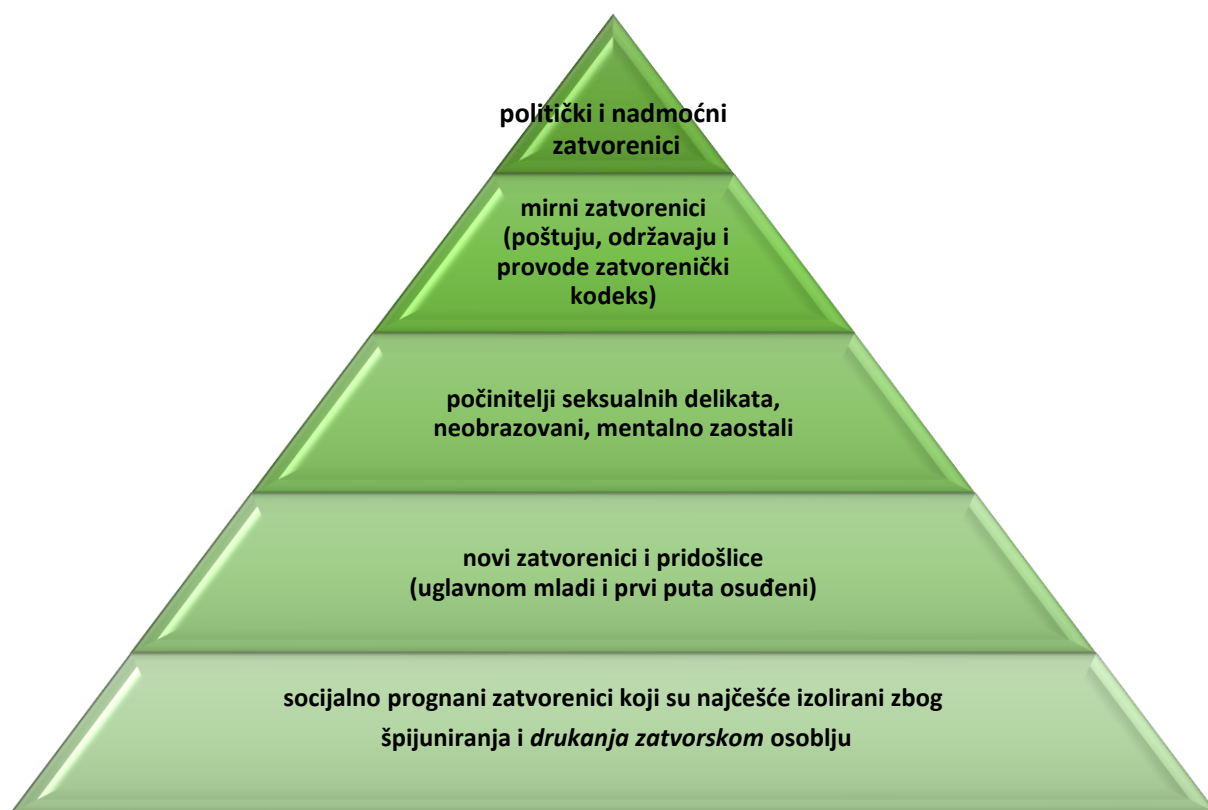
Društvena je struktura zatvorenika prvi put privukla pozornost javnosti sredinom dvadesetog stoljeća, objavljivanjem nekoliko temeljnih etnografskih istraživanja (Kreager, Young, Haynie, Bouchard, Schaefer i Zajac, 2017). Društvenu hijerarhiju moguće je definirati kao implicitni ili eksplicitni poredak pojedinaca ili grupa s obzirom na vrijednu društvenu dimenziju (Magee i Galinsky, 2008). Zapravo se odnosi na klasifikaciju ljudi unutar određenih grupa temeljem nekih njihovih obilježja, poput rase, spola, zanimanja i slično. Jandrić Nišević, Gutrung i Vukosav (2021) ističu da se u penalnom sustavu istovremeno nalaze brojni pojedinci različite životne dobi, stupnja obrazovanja, socioekonomskog statusa i mnogih drugih obilježja koja ih kako razlikuju, tako i povezuju. Zbog toga navode kako je formiranje hijerarhije u penalnom sustavu praktički neizbježno.

Krager i sur. (2017) su na uzorku od 133 zatvorenika istraživali društvenu hijerarhiju u muškom zatvoru u Pennsylvaniji te utvrdili kako su kronološka dob i „zatvorsko znanje“ (zatvoreničko iskustvo) povezani sa statusom među zatvorenicima, no iz različitih razloga. Podatci ukazuju na to da iskusniji zatvorenici imaju određeni status prvenstveno jer su posjedovali potrebno znanje i socijalni kapital za obavljanje poslova u svojoj jedinici. U zatvorskom okruženju, novim zatvorenicima manjak informacija (vezano uz situacijske norme) s kojima raspolažu predstavlja znatan nedostatak jer ulaze u već uspostavljenim dobro uhodan i potencijalno dezorijentirajući društveni sustav. Ključnim iskustvom za ostvarivanje visokog statusa u zatvoru pokazalo se iskustvo izdržavanja kazne u mjesnom (lokalnom) zatvoru. Stariji su zatvorenici i zatvorenici s duljim zatvoreničkim stažem od strane mlađih bili percipirani snažnima i utjecajnim te su smatrani svojevrsnim mentorima od strane mlađih zatvorenika. Zatvorenikova kronološka dob pokazala se iznimno utjecajnom na njegov hijerarhijski položaj, čak i ukoliko se duljina boravka u ustanovi ne uzima u obzir.

Jandrić Nišević i sur. (2021) navode kako nemaju svi zatvorenici jednake sposobnosti, dostupne resurse, snalažljivost i sklonost nasilnom ponašanju kao sredstva podizanja na hijerarhijskoj ljestvici, zbog čega se njihovi položaji na istoj uvelike razlikuju. Iako zatvorenička socijalna hijerarhija nije službena, služi svojevrsnoj formalizaciji razlika među zatvorenicima te pridonosi održavanju reda i zatvoreničkih odnosa unutar poželjnih granica. Osim toga, uspostavljena hijerarhija omogućuje zatvorenicima da budu svjesni svojeg položaja unutar iste, olakšava odabir prihvatljivog ponašanja prema određenim zatvorenicima, priprema ih na moguća očekivanja od pojedinog zatvorenika te pomaže da izrečenu kaznu izdrže što mirnije i sigurnije. Temeljem navedenog, autori zaključuju kako je društvena hijerarhija u kaznenim ustanovama zapravo svojevrsna preslika opće društvene hijerarhije kojoj svi pripadamo.

Četrdesetih godina dvadesetog stoljeća Cavan (1948; prema Caldwell, 1956; prema Jandrić Nišević, Gutrung i Vukosav, 2021) je načinio stratifikaciju socijalnih klasa između zatvorenika koju su autori koristili kao temelj za razumijevanje današnje zatvoreničke hijerarhije, budući da je logika u podlozi podjele ostala ista. Navedena je klasifikacija grafički prikazana:

Slika 1. Stratifikacija socijalnih klasa između zatvorenika (Cavan, 1948; prema Caldwell, 1956; prema Jandrić Nišević, Gutrung i Vukosav, 2021)

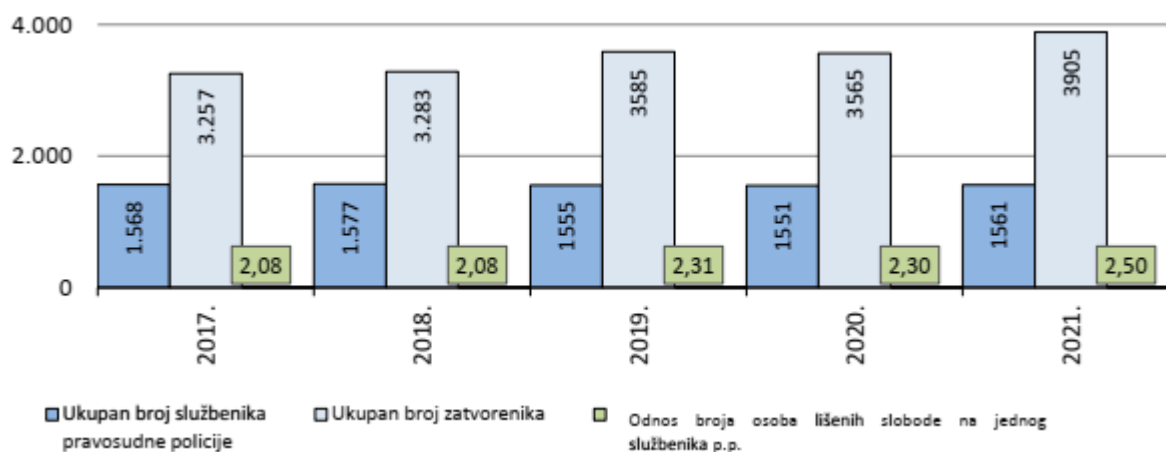

Vidljivo je kako vrh hijerarhijske ljestvice zauzimaju politički zatvorenici i oni koji uspostave dominaciju nad ostalima. Preuzimaju ulogu vođe te nastoje kontrolirati ponašanje i mišljenje drugih zatvorenika. Na samom su dnu smješteni socijalno izolirani zatvorenici, pretežno odbačeni zbog prenošenja informacija o drugim zatvorenicima zatvorskim službenicima. Jandrić Nišević, Gutrung i Vukosav (2021) željeli su saznati koji su kriteriji važni za pozicioniranje zatvorenika unutar njihove društvene hijerarhije te dobiti jasniju sliku nasilja i viktimizacije pojedinih skupina zatvorenika s ciljem omogućavanja primjerene i pravovremene zaštite takvim zatvorenicima, prvenstveno provođenjem preventivnih intervencija u kaznenim ustanovama. Svoju su analizu temeljili na ranije navedenoj Cavanovoj stratifikaciji. Pregledom dostupne literature, utvrdili su postojanje nekoliko ključnih kriterija koji utječu na pozicioniranje zatvorenika na hijerarhijskoj ljestvici: maskulinitet (muškost), vrsta počinjenog kaznenog djela, dob, duljina boravka u penalnoj ustanovi te ponašanja vezana uz poštivanje, odnosno kršenje zatvoreničkog kodeksa. Konačno, s obzirom na navedene kriterije, rezultati analize pokazali su kako vrh *hijerarhijske piramide* zauzimanju dominantni i muževni zatvorenici, kao i oni stariji, s duljim zatvoreničkim stažem, dok se na samom dnu nalaze počinitelji kaznenih djela na štetu djece i žena te takozvani *drukeri*, tj. zatvorenici koji su u dosluhu sa zatvorskim osobljem.

7. Nasilje u zatvorskom sustavu Republike Hrvatske

Ministarstvo pravosuđa i uprave (2022) podnijelo je Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu prema kojemu je na dan 31.12.2021. omjer broja službenika pravosudne policije i broja osoba lišenih slobode iznosio 1:2,49. Analizirajući odnos broja službenika pravosudne policije i broja osoba lišenih slobode na dan 31.12.2021., vidljivo je da je to u omjeru: jedan službenik pravosudne policije i 2,49 osoba lišenih slobode. Ipak, iz Ministarstva napominju kako, ukoliko se u obzir uzmu samo kaznena tijela u kojima je ustrojen Odjel osiguranja, navedeni omjer iznosi 1:2,44, odnosno, zaposlen je jedan službenik pravosudne policije na 2,44 zatvorenika. Navedeni podatci ukazuju na poboljšanje u odnosu na ranije godine, što je vidljivo na priloženoj fotografiji, a Ministarstvo ovakav odnos ocjenjuje zadovoljavajućim.

Slika 2. Odnos broja osobe lišene slobode na jednog službenika pravosudne policije (stanje na dan 31. prosinca) (Ministarstvo pravosuđa i uprave, 2022)

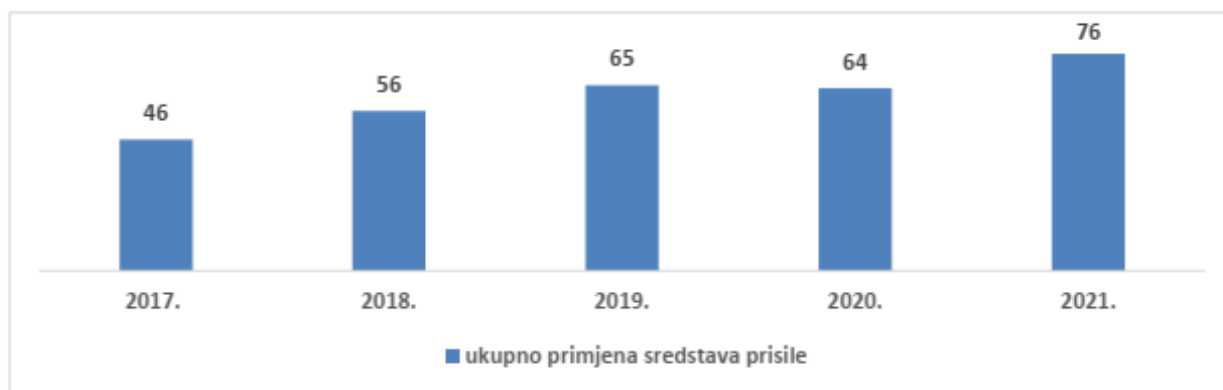

Isto tako, u Izvješću je navedeno blago smanjenje broja fizičkih napada osoba lišenih slobode na zaposlenike penalnih ustanova u odnosu na 2020. godinu, a navode kako je kod zabilježenih slučajeva (N=6) riječ nije bila o planiranom i unaprijed osmišljenom napadu, već o trenutnim reakcijama osoba lišenih slobode na nastalu situaciju, pri čemu službenici nisu teže ozlijeđeni. Također, važno je napomenuti kako je ovo najmanji broj zabilježenih slučajeva tjelesnog nasilja zatvorenika prema osoblju u proteklih pet godina (izuzev 2017. godine kada je evidentirano također 6 ovakvih slučajeva).

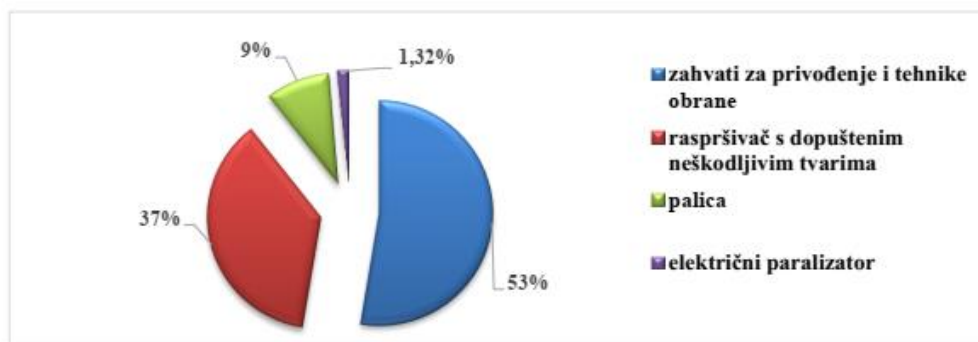
7.1 Primjena sredstava prisile

Zakonom o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, članak 143.) propisane su egzaktno situacije u kojima je dozvoljena primjena sredstava prisile, poput sprječavanja bijega zatvorenika, tjelesnog napada na službenike ili druge osobe, nanošenja ozljeda sebi ili drugima i slično. Osim točnih situacija, opisana su i specifična sredstva kojima je prisilu dozvoljeno ostvariti, uz napomenu kako se uvijek odabire sredstvo koje je dostatno za ovladavanje otporom koji osoba lišena slobode pruža, a istovremeno najmanje ugrožava njeno zdravlje i život. Dozvoljena sredstva prisile jesu: zahvati za privođenje i tehnike obrane, raspršivač s dopuštenim neškodljivim tvarima, palica, električni paralizator, mlazovi vode, kemijska sredstva i vatreno oružje. Broj slučajeva u kojima je 2021. godine primijenjeno neko od sredstava prisile nešto je veći od broja u 2020. godini. Osim toga, 2021. godine primijenjen je najveći broj sredstava prisile u posljednjih pet godina. Tome usprkos, pojavnost primjene sredstava prisile je niska, tj. tek prema 0,63% osoba lišenih slobode primijenjeno je sredstvo prisile. Tijekom 2021. godini najčešće su primjenjivani zahvati za privođenje i tehnike obrane (52,63%), a slijedi raspršivač s dopuštenim neškodljivim tvarima (36,84%).

Slika 3. Ukupan broj primijenjenih sredstava prisile u razdoblju od 2017. do 2021. godine (Ministarstvo pravosuđa i uprave, 2022)

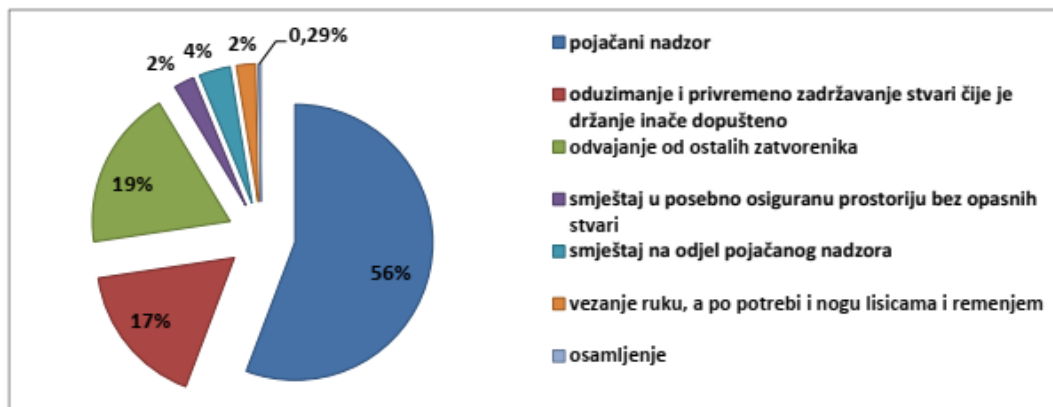
Slika 4. Vrste primijenjenih sredstava prisile u 2021. godini, u postocima (Ministarstvo pravosuđa i uprave, 2022)

7.2 Posebne mjere održavanja reda i sigurnosti

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, NN 14/21), zatvoreniku koji ugrožava red i sigurnost ili prijeti ugrožavanju reda i sigurnosti provode se posebne mjere održavanja reda i sigurnosti koje su sljedeće: pojačani nadzor; oduzimanje i privremeno zadržavanje stvari koje su zatvoreniku dopuštene; vezanje ruku, a po potrebi i nogu; odvajanje od ostalih zatvorenika; smještaj u posebno osiguranu prostoriju bez opasnih stvari; smještaj na odjel pojačanog nadzora; osamljenje. Godine 2021., ukupan broj određenih posebnih mjera održavanja reda i sigurnosti porastao je za 32 mjere (N=2371), odnosno, svakom petom zatvoreniku izrečena je neka od ovih mjera. To je ujedno i najveći broj izvršenih posebnih mjera održavanja reda i sigurnosti u posljednjih pet godina. Od navedenih mjera, uvjerljivo je najčešće izricana mjera pojačanog nadzora (56%), dok je mjera izrečena u svega 7 slučajeva (0,29%).

Slika 5 Posebne mjere održavanja reda i sigurnosti prema vrsti, broju i postotku provođenja u 2021. godini (Ministarstvo pravosuđa i uprave, 2022)

7.3 Istraživanja nasilja zatvorskom sustavu Republike Hrvatske

Balent (2008) je 2006. godine provela istraživanje na uzorku od 325 zatvorenika iz šest hrvatskih kaznionica (Požega, Lepoglava, Turopolje, Lipovica, Glina, Valtura) te četiri zatvora (Zagreb, Varaždin, Rijeka, Split). Željela je utvrditi razinu prisutnog nasilja i stavove zatvorenika o istome te ispitati njihove prijedloge za poboljšanje sigurnosnih uvjeta unutar zatvora. Ispitanici obuhvaćeni uzorkom pretežno su bili muškog spola (84,6 %) te većinom u dobi 25 do 35 godina (45,8 %). Rezultati su pokazali kako je nešto više od polovice (53,8%) zatvorenika tijekom izdržavanja kazne zatvora sudjelovalo u fizičkom sukobu s drugim zatvorenicima, pri čemu ih je 65,7% bilo napadnuto, dok je 13,7% bilo napadača. Istodobno se u obje uloge našlo 16,6% zatvorenika. Priličan udio, čak 41,5% zatvorenika iznijelo je kako nasilje u kaznenim ustanovama smatra neizbježnim.

Kovčo Vukadin i sur. (2008; prema Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010) su na uzorku od 295 zatvorenika koji su tijekom prosinca 2006. izdržavali kaznu u nekima od hrvatskih zatvora (N=4) i kaznionica (N=5) istraživali stavove zatvorenika o nasilju u zatvoru. Utvrdili su kako najmlađa (od 18 do 21 godine) i najstarija (u starosti od 51 godine naviše) skupina zatvorenika nasilje u zatvoru smatraju neizbježnom pojavom. Rezultati su pokazali kako s dobi zatvorenika raste i uvjerenje da su oni koji pribjegavaju nasilju u zatvoru slabiji te kako zatvorenici mlađe

životne dobi (od 18 do 21 i 21 do 30 godina) češće smatraju kako neki ljudi zaslužuju biti pretučeni.

Kovčo Vukadin i Mihoci (2010) analizirali su napade na službenike u hrvatskom penalnom sustavu u razdoblju izvršenih u razdoblju između 1999. i 2008. godine. Uzorak je obuhvatio 99 izvješća o napadu na službenu osobu, što predstavlja 33,9% od ukupnog broja evidentiranih slučajeva napada na službenu osobu. Rezultati su pokazali kako su napadi najčešće usmjereni od strane zatvorenika muškog spola prema službenicima osiguranja muškog spola. Pritom, uobičajeno je u pitanju napad pojedinca (jednog zatvorenika) koji zatvorsku kaznu najčešće izdržava zbog teške krađe. Situacije u kojima su se napadi u najvećoj mjeri odvijali jesu situacije upozorenja ili odbijanja poslušnosti te kršenja kućnog reda. Najveći broj napada dogodio se tijekom zimskih mjeseci (43,5%), većinom tijekom radnih dana (79,9%), pretežno (59,6%) prijepodne (između 6 i 15 sati). Zatvorenici su službenike primarno napadali fizički, ali su u gotovo jednakoj mjeri i prijetili, pružali aktivni otpor, udarali itd. Na ovom je uzorku utvrđeno kako su, u svrhu reakcije na nedozvoljeno ponašanje, od sredstava prisile najčešće primjenjivani zahvati za privođenje i tehnike obrane, koji uvelike dominiraju i danas.

Kovčo Vukadin (2014) na uzorku od 353 zatvorenika, 154 djelatnika pravosudne policije i 193 djelatnika ostalih službi utvrdila je kako se fizički obračuni među zatvorenicima najčešće odvijaju u njihovim sobama (11,4%), napadi na djelatnike osiguranja u hodnicima (12,7%) i zatvoreničkim sobama/ćelijama (11,9%), a napadi na ostale djelatnike u hodnicima (2,5%). Sukobi među zatvorenicima najčešće su se odvijali tijekom slobodnih aktivnosti (8,9%) te za vrijeme dnevnog odmora (8,4%). Autorica navodi neke od prijedloga koje su zatvorenici iznijeli vezano uz poboljšanje osobe sigurnosti unutar ustanove: upozoravanje fizički snažnijih, neuplitanje pravosudne policije u probleme zatvorenika, osvještavanje onih koji šute zbog straha, savjetovanje mladih zatvorenika sa starijima te educiranje zatvorenika o toleranciji i suživotu.

Jedno od novijih istraživanja nasilja u hrvatskom zatvorskom sustavu provedeno je na uzorku od 387 zatvorenika, od kojih je 318 (82,2%) bilo muškog, a 69 (17,8%) ženskog spola (Vuletić, 2020). Autorica je željela analizirati pojavnost nasilja u hrvatskom penalnom sustavu, uz utvrđivanje razlika s obzirom na spol zatvorenika. Rezultati su pokazali kako, u pogledu

fizičkog nasilja, statistički značajne razlike postoje samo u varijabli *Odgurivanje drugog zatvorenika*, što se pokazalo učestalijim kod zatvorenika (muškog spola). Vezano uz verbalno nasilje, u varijablama *Psovanje drugog zatvorenika* i *Nazivanje pogrđnim imenima* utvrđeno je postojanje statistički značajne razlike, a oba se ponašanja također pokazala učestalijima kod zatvorenika no kod zatvorenica. Po pitanju stupnja sigurnosti odjela, pokazalo se kako se obje vrste nasilja među zatvorenima oba spola odvijaju u zatvorenim uvjetima izdržavanja kazne. Konačno, utvrđena je i statistički značajna razlika s obzirom na počinjeno kazneno djelo zbog kojeg se osoba nalazi na izdržavanju zatvorske kazne kod zatvorenika muškog spola. Pokazalo se kako obje vrste nasilja najčešće čine zatvorenici osuđeni za nasilno kazneno djelo, dok kod zatvorenica nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike. Prilikom iznošenja prijedloga za poboljšanje sigurnosti unutar ustanove, zatvorenici su pretežno smatrali kako ih je potrebno razdvajati (npr. nasilne od nenasilnih, prema počinjenim kaznenim djelima i slično), da je potrebno poboljšanje videonadzora, postrožavanje mogućih stegovnih mjera, osiguravanje većeg raspona pogodnosti i tako dalje.

8. Posljedice nasilja u penalnim ustanovama

Sam izlazak iz kaznene ustanove općenito je stresno i tjeskobno razdoblje većini ljudi (bivših zatvorenika) tijekom kojeg se bore za ponovnu uspostavu društvenih odnosa, pronalazak odgovarajućeg mjesta stanovanja, zaposlenja i slično. Budući da je navedeno podosta izazovno i zahtjeva velike napore i ustrajnost, ljudi se često vraćaju istom načinu života i društvenim krugovima kojima su pripadali prije izdržavanja zatvorske kazne, što nerijetko uključuje konzumaciju sredstava ovisnosti te nasilno i ostala antisocijalna ponašanja. Pojedina istraživanja (Massoglia, 2008; Wang i Green, 2010; Wang i sur., 2009; Mallik-Kane i Visser, 2008; prema National Research Council, 2014) utvrđuju postojanje povezanosti između izdržavanja kazne zatvora i kasnijeg povećanog rizika od astme, hipertenzije i bolesti povezanih sa stresom. Nadalje, National Research Council (2014) navodi kako je za većinu (bivših) zatvorenika posebno rizično razdoblje netom nakon izlaska iz ustanove. Istraživanja (Binswanger i sur., 2007; Patterson, 2010; Rosen i sur., 2011.; Spaulding i sur., 2011; prema National Research Council, 2014) upućuju na podatak kako je kod bivših zatvorenika, tijekom

prva dva tjedna nakon izlaska iz ustanove, prisutna gotovo 13 puta veća vjerojatnost smrtnog ishoda u odnosu na vjerojatnost od istog unutar opće populacije.

Budući da sam boravak u kaznenoj ustanovi rezultira brojnim nepovoljnim posljedicama po život i zdravlje pojedinca, smisleno je zaključiti kako je negativan učinak nasilja unutar ustanove još jači, kako na individualnoj razini, tako i šire. Widra (2020) ističe kako je nasilje u zatvoru neizbježno te ostavlja brojne posljedice. Navodi kako su zatvori uređeni tako da postoji tek nekoliko mjesta na koja se zatvorenik može sakriti u slučaju opasnosti od nasilja, koja nude gotovo neznatnu mjeru zaštite. Rajić (2017) navodi kako su posljedice nasilja u zatvorima brojne te nisu ograničene samo na zatvorsko okruženje, već se očituju kako na individualnoj razini, tako i na razini obitelji, zajednice, ali i društva u cjelini. Dakle, nasilje u kaznenim ustanovama moguće je promatrati i kao javnozdravstveni problem budući da pojedinčeva iskustva tijekom izdržavanja kazne zatvora utječu na njegovo ponašanje i prilikom izlaska na slobodu. Najuočljivijom je posljedicom nasilnog ponašanja unutar kaznenih ustanova moguće imenovati fizičke ozljede. Sung (2010) navodi kako se nasilje i ozljede smatraju javnozdravstvenim problemima u slobodnom društvu, ali i disciplinskim problemima u penalnim ustanovama. Kako je tijekom posljednjih dvadesetak godina pojava zaraznih bolesti (poput AIDS-a (HIV-a) i tuberkuloze) među zatvorenicima kontrolirana bolje no ranije te rjeđa, ozljede (kako one nanese od strane drugih zatvorenika, tako i one nanese samome sebi) su postale jednim od najistaknutijih zdravstvenih problema s kojima se zatvorenici susreću (MacNeil, Lobato i Moore, 2005; Maruschak, 2004; prema Sung, 2010). Maruschak (2006) je utvrdio kako se vjerojatnost ozljede povećava s vremenom provedenim u zatvoru – među zatvorenicima koji su u zatvoru proveli sedam ili manje dana, samo je 4% prijavilo ozljede nastale uslijed tučnjave ili nesreće, dok je isto prijavilo 30% zatvorenika koji kaznu izdržavaju već jednu godinu ili duže. Teške ozljede zadobivene tijekom boravka u zatvoru ne utječu na zatvorenika samo tijekom izdržavanja kazne, već mogu nepovoljno utjecati i na njegov život po izlasku iz kaznene ustanove. Christoffel i Gallagher, 2005; Doll, Bonzo, Mercy, Sleet i Haas, 2008 (prema Sung, 2010) navode kako se takve ozljede (primjerice invaliditet ili komplikacije nastale uslijed ozljeda), između ostalog, mogu negativno odraziti na ionako zahtjevnju socijalnu reintegraciju zatvorenika. Osim toga, rezultati istraživanja (Campolieti, 2005; CDC, 2007; Murrey, Dallas i Maki, 2007; Ownsworth, Desbois, & Grant, 2006; prema Sung, 2010) pokazuju kako traumatske ozljede nerijetko dovode i do beskućništva, nezaposlenosti te zlouporabe sredstava ovisnosti.

Iako su istraživanja nasilja u penalnim ustanovama najčešće usmjerena na izravnu viktimizaciju, ni ona sekundarna ne smije se zanemariti. Novisky i Peralta (2020) su na uzorku od 30 bivših zatvorenika (koji su kaznu zatvora izdržavali u razdoblju između jeseni 2017. godine i proljeća 2018.) utvrdili kako su tijekom boravka u zatvoru često bili sekundarno viktimizirani. Sekundarna se viktimizacija najčešće odvijala u formi svjedočenja oružanim napadima, fizičkim sukobima, napadima od strane više počinitelja te ubojstvima. Budući da su ispitanici opisujući svoja iskustva nasilja u zatvoru većinom spominjali ekstremne činove nasilja, moguće je zaključiti kako nasilje bilo normativno obilježje zatvorskog iskustva u ovom uzorku. Nadalje, utvrdili su kako se zatvorenici često osjećaju sigurnije boraveći u svojim „privatnim“ prostorima, kao što su ćelije, ili u nadziranom javnom prostoru, kao što je kapelica, dok se iznimno nesigurno osjećaju u javnim nepotpuno nadziranom prostorima, poput tuševa. Usprkos osjećaju veće sigurnosti u nekim prostorima (poput ćelija), navode kako se nikada nisu osjećali u potpunosti sigurno te su uvijek bili u riziku za bivanjem žrtvom nasilja od strane drugih zatvorenika ili barem za svjedočenjem nekoj vrsti nasilnog ponašanja. Autori (Novisky i Peralta, 2020) zaključuju kako se nazočenje takvim činovima može posebno negativno odraziti na mentalno zdravlje pojedinca, posebice uzimajući u obzir da zatvorenici često nemaju mogućnost izbjegavanja izlaganja nasilnim i opasnim situacijama. Osim toga, široko je rasprostranjeno javno mišljenje kako su zatvorenici neosjećajna populacija kojoj su takvi događaji normalni, što kod velikog broja nije slučaj. Isto tako, važno je napomenuti da su zatvorenici prilikom intervjuiranja, iako se već neko vrijeme ne nalaze u zatvoru, izjavljivali kako imaju probleme s anksioznošću, preosjetljivošću, depresijom i regulacijom emocija, a iskazivali su i kako nerado dijele prostor s drugima, to jest, simptome posttraumatskog stresnog poremećaja. Jedan od sudionika istraživanja izjavio je sljedeće: „Vidite, pokušavam promijeniti svoj život i način razmišljanja. Ali nasilje se uvijek pojavi. Imam *flashbackove* o tome... baš kakvo nasilje jest. U djeliću sekunde možeš biti smiren. A sljedeća stvar koju vidite je da su ljudi izbodeni ili da je izbila tučnjava ni zbog čega“ (Novisky i Peralta, 2020:16). Osim zdravstvenih posljedica, svjedočenje takvim događajima pridonosi nedoličnom ponašanju u zatvoru, teškoćama u slučaju ponovnog izdržavanja kazne, a povezano je i s recidivizmom. National Research Council (2014) navodi kako seksualno nasilje žrtve stavlja u rizik od zadobivanja tjelesne ozljede uz istovremeno povećanje rizika za obolijevanje od spolno prenosivih bolesti te probleme mentalnog zdravlja, ponajviše depresije i sklonost počinjenju samoubojstva. Neki autori (Lion, Maden i Christopher, 1976; prema Gadon, Cooke i Johnstone,

2006) smatraju kako institucionalno nasilje može biti *zarazno* te se vrlo brzo i lako širiti, pa čak i dovesti do epidemija nasilja te narušiti povjerenje građana u kaznenopravni sustav. Wooldredge (2020) navodi kako je jedna od mogućih posljedica viktimizacije u zatvoru slabljenje zatvorenikova poštovanja prema službenicima te posvećenosti pravilima jer smatra da mu sustav nije uspio pružiti zaštitu od povrede. U takvim situacijama, zatvorenici nerijetko uzvraćaju nasiljem s ciljem odmazde i/ili uspostavljanja granica s drugim zatvorenicima (Irwin 1980, Skarbek, 2014; prema Wooldredge, 2020).

Osim zdravstvenih, nasilje može rezultirati i brojnim negativnim ekonomskim posljedicama, ponajviše u formi troškova uzrokovanih bolestima osoblja, čestim i dugotrajnim bolovanjima i fluktuacijom osoblja. Osim navedenih, vidljivi su i neizravni troškovi, poput smanjenog radnog učinka i smanjene kvalitete pruženih usluga. Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda međunarodni je ugovor kojim su sve države članice Vijeća Europe obavezne osigurati zaštitu temeljnih građanskih i političkih prava i sloboda. Stoga, ukoliko su zatvorenici žrtve nasilja, država ne ispunjava svoju dužnost skrbi i zaštite prava svojih građana, zbog čega može snositi posljedice. Isto tako, prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21), kazna se izvršava na način koji zatvoreniku jamči poštovanje ljudskog dostojanstva, čime svaki zatvorenik kojem je nezakonito uskraćeno neko pravo ili je izložen bilo kakvom obliku mučenja, zlostavljanja ili ponižavanja, ima pravo na naknadu štete.

Dakle, kako bi se navedene posljedice izbjegle, važno je pravovremeno preventivno djelovati. Prema Rajiću (2017), jednim od osnovnih preduvjeta uspješne rehabilitacije i resocijalizacije često se smatra procjena rizičnosti zatvorenika, koja se odvija na dvjema razinama: institucionalnoj (koja se odnosi na vjerojatnost neprihvatljivog i nasilnog ponašanja te kršenja pravila unutar kaznene ustanove) te na razini zajednice (u smislu procijenjene vjerojatnosti nasilnog ponašanja zatvorenika po izlasku iz ustanove i povratku u zajednicu). Ističe kako se prilikom klasifikacije rizičnosti u zatvoru najčešće polazi od očekivanja da je kod počinitelja s poviješću nasilnog ponašanja u zajednici prisutan veći rizik za ometajuće ponašanje tijekom izdržavanja kazne. Stoga, ukoliko je razina rizika za pojedinog zatvorenika adekvatno procijenjena, moguće je, u određenoj mjeri, predvidjeti njegovo ponašanje tijekom boravka u ustanovi te pravovremeno djelovati na potencijalno nasilno ponašanje. Ipak, poneki autori, poput Byrnea i Hummera (2007; prema Rajić, 2017) smatraju kako primjenjivane strategije klasifikacije rizika ne doprinose smanjenju nasilnog ponašanja u penalnim ustanovama budući da nisu dovoljno precizne u predviđanju. Usto, dodaju kako je najadekvatnija i najučinkovitija

raspoloživa strategija suzbijanja nasilja ona koja se bazira na sudjelovanju zatvorenika u tretmanskim programima. Cooke i sur. (2008), polazeći od činjenice da situacijski čimbenici imaju znatnu mogućnost utjecaja na razinu počinjenog nasilja unutar ustanove, zaključuju da fokusiranje na takve čimbenike može pridonijeti smanjivanju stope nasilja. Wortley i Summers (2005; prema Rajić, 2017) također ističu važnost situacijskih čimbenika u prevenciji nasilja. Navode kako su za učinkovito preventivno reagiranje važne radnje poput utvrđivanja problematičnih područja unutar ustanove, doba dana, tjedna ili godine u koja se nasilje najčešće odvija, a važno je i utvrdili što počinitelj svojim ponašanjem želi postići. Ukoliko se utvrde specifične okolnosti u kojima se nasilno ponašanje zbilo, akumulacijom malih učinkovitih intervencija moguće je djelovati na njegovo suzbijanje i sprječavanje sličnih situacija u budućnosti.

9. Zaključak

Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization, 2022) nasilje definira namjernom uporabom fizičke sile ili prijetnje usmjerene protiv samoga sebe, drugog pojedinca ili grupe, što dovodi (ili postoji velika vjerojatnost da će dovesti) do različitih ozljeda, psihološke štete, raznih deprivacija, pa čak i smrti. Temeljem svega ranije predstavljenog, moguće je zaključiti kako je nasilje sveprisutan fenomen, duboko utkan u brojne društvene sfere, zbog čega se smatra javnozdravstvenim problemom koji rezultira mnoštvom negativnih posljedica i ograničenja za ogroman broj ljudi i institucija. Stoga, nimalo ne začuđuje podatak da je nasilno ponašanje nerijetko prisutno u penalnim ustanovama, gdje remeti adekvatan rad osoblja i ugrožava rehabilitacijski potencijal zatvorenika. Vrste nasilja koje se najčešće vežu uz zatvorski sustav jesu fizičko interpersonalno i seksualno nasilje te nasilje prema samome sebi (autoagresivno ponašanje), a zatvorenici nasilje unutar ustanove većinom smatraju neizbježnim. Bez obzira na čestu pojavnost i zastupljenost mnogih vrsta nasilja, važno je imati na umu kako penalne ustanove nisu mjesta u kojima se neprestano događaju brutalna premlaćivanja, silovanja i ubojstva. Nerijetko je, posebice u hrvatskim penalnim ustanovama, vrlo zastupljena vrsta nasilja upravo ono verbalno, koje je često zanemareno iako može rezultirati mnoštvom nepovoljnih posljedica. Također, brojna istraživanja upućuju na podatak

kako se nasilno najčešće ponašaju zatvorenici mlađe životne dobi, sa slabom ili nepostojećom socijalnom podrškom, nižeg postignutog stupnja obrazovanja, koji su već ranije činili kaznena djela i/ili bili osuđivani te oni kod kojih su prisutni problemi mentalnog zdravlja. Također, prenapučenost ustanove jedan je od čimbenika koji autori često dovode u vezu s nasiljem, iako autori ističu kako prenapučenost sama po sebi ne mora predstavljati rizik za nasilno ponašanje, već je važno u obzir uzeti i promjene (fluktuaciju) koje se po tom pitanju događaju. Velik utjecaj na pojavu nasilja u kaznenim ustanovama imaju i zatvoreničke bande, kojima autori pripisuju visok udio u nasilnom ponašanju, posebice u američkim zatvorima. U navedenom su autori većinom suglasni te ističu kako pripadnost bandi pridonosi pojedinčevu nasilnom ponašanju. Vezano uz položaj zatvorenika na hijerarhijskoj ljestvici, dominantnost, muževnost te kronološka dob iznimno su važni čimbenici. Pokazalo se kako sam vrh ljestvice zauzimanju dominantni i muževni zatvorenici, kao i oni stariji koji već dulje vrijeme borave u ustanovi, dok se na dnu nalaze počinitelji kaznenih djela na štetu djece i žena te zatvorenici skloni odavanju informacija o drugim zatvorenicima zatvorskom osoblju (tzv. *drukeri* ili *cinkeri*). Dakle, zatvorenici koji se unutar ustanove nasilno ponašaju najčešće uživaju visok položaj te strahopoštovanje od strane drugih zatvorenika tijekom izdržavanja kazne. U konačnici, posljedice nasilja koje se odvija unutar penalnih ustanova vrlo su kompleksne, višedimenzionalne i dalekosežne, što znači da ne utječu samo na viktimiziranog pojedinca, isključivo u trenutku odvijanja. Iako su najočitije posljedice nasilja one fizičke (poput ozljeda), nikako se ne smiju zanemariti ni ostale – primjerice, trajni negativni učinci direktno ili indirektno proživljenog nasilja na pojedinčevo mentalno zdravlje. Doživljeno nasilje ostavlja traga kako na pojedinca, tako i na njegovu obitelj, zajednicu, ali i čitavo društvo. Navedeno ukazuje na važnost suzbijanja nasilnog ponašanja u penalnim ustanovama te indicira nužnost kreiranja i provođenja preventivnih intervencija.

10. Literatura

1. Baggio, S., Peigné, N., Heller, P., Gétaz, L., Liebrezn, M., Wolff, H. (2020). Do Overcrowding and Turnover Cause Violence in Prison? *Frontiers in Psychiatry*, 10(1).
2. Balent, S. (2008). *Nasilje u hrvatskim zatvorima i kaznionicama. (Diplomski rad)*. Zagreb, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
3. Bartone, P. T. (2010). *Preventing Prisoner Abuse: Leadership Lessons of Abu Ghraib. Ethics & Behavior*, 20(2), 161–173.
4. Berg, M. T., & DeLisi, M. (2006). The correctional melting pot: Race, ethnicity, citizenship, and prison violence. *Journal of Criminal Justice*, 34(6), 631–642.
5. Birmingham, L. (2003). The mental health of prisoners. *Advances in Psychiatric Treatment*, vol. 9, 191–201.
6. Blitz, C. L., Wolff, N., & Shi, J. (2008). Physical victimization in prison: The role of mental illness. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31(5), 385–393.
7. Braga, T., De Castro-Rodrigues, A., Di Folca, S. M. S., Gonçalves, R. A. (2019). How Dark are Dark Figures? Official and Self-Report Rates of Inmate-On-Inmate Victimization. *Victims & Offenders*, 14(6), 745–757.
8. Briggs, C.S., Sundt, J.L., Castellano, T.C. (2003). The effect of supermaximum security prisons on aggregate levels of institutional violence. *Criminology*, 41(4), 1341–1376.
9. Butler, T., Kariminia, A. (2006). Prison Violence: Perspectives and Epidemiology. *NSW Public Health Bulletin*, 17(1–2), 17-20.
10. Camlibel, D. A., Can, S. H., Hendy, H. M. (2021). Predictors of Violence Reported by Female and Male Inmates in Wisconsin State Prisons. *Women & Criminal Justice*, 1–13.
11. Cao, L. Q., Zhao, J. H., & van Dine, S. (1997). Prison disciplinary tickets: A test of the deprivation and importation models. *Journal of Criminal Justice*, 25(1), 103 – 113.
12. Carlson, P. M., Simon Garrett, J. (1999). *Prison and Jail Administration*. Gaithersburg, Maryland: Aspen Publishers.
13. Carson, E.A. (2021). Mortality in State and Federal Prisons, 2001-2018 – Statistical Tables. Preuzeto 19. kolovoza s <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/msfp0118st.pdf>.
14. Clear, T.R., Cole, G.F., Reisig, M.D. (2006). *American Corrections*. Belmont: Wadsworth Publishing.

15. Cole, G.F., Smith, C.E. (2011). *Criminal Justice in America*. Belmont: Wadsworth Publishing.
16. Cooke, D. J., Johnstone, L. (2006). Institutional Violence: A systematic review and meta-analysis of the impact of situational factors on violence.
17. Cooke, D. J.; Wozniak, E., Johnstone, L. (2008). Casting Light On Prison Violence in Scotland: Evaluating the Impact of Situational Risk Factors. *Criminal Justice and Behavior*, 35(8), 1065–1078.
18. Craig, S. C. (2004). *Rehabilitation versus Control: An Organizational Theory of Prison Management*. *The Prison Journal*, 84(4), 92–114.
19. Crighton, D.A, Towl, G.J. (2008). *Psychology in Prisons*. Oxford: BPS Blackwell.
20. Crighton, D.A, Towl, G.J. (2017). *Suicide in Prisons: Prisoners' Lives Matter*. Hampshire: Waterside Press Ltd.
21. Cunningham, M. D., Sorensen, J. R., Reidy, T. J. (2005). An Actuarial Model for Assessment of Prison Violence Risk Among Maximum Security Inmates. *Assessment*, 12(1), 40–49.
22. Dhami, M. P., Ayton, P., Loewenstein, G. (2007). Adaptation to Imprisonment – Indigenous or Imported? *Criminal Justice and Behavior*, 34(8), 1085 – 1100.
23. Dragišić Labaš, S. (2018). Suicidno ponašanje u zatvoru. *Sociologija*, 60(4), 786 – 798.
24. Eichert, D. (2020). Disciplinary Sodomy: Prison Rape, Police Brutality, and the Gendered Politics of Societal Control in the American Carceral System. *Print Cornell 35 Law Review*. 105(6), 1775 – 1808.
25. Fazel, S., Hayes, A.J., Bartellas, K., Clerici, M., Trestman, R. (2016). Mental health of prisoners: prevalence, adverse outcomes, and interventions. *The Lancet Psychiatry*, 1 – 10.
26. Fontaine, R. G. (2007). Disentangling the psychology and law of instrumental and reactive subtypes of aggression. *Psychology, Public Policy, and Law*, 13(2), 143–165.
27. Friedmann, P. D., Melnick, G., Jiang, L., Hamilton, Z. (2008). Violent and disruptive behavior among drug-involved prisoners: Relationship with psychiatric symptoms. *Behavioral Sciences & the Law*, 26(4), 389–401.

28. Gadon, L., Johnstone, L., Cooke, D. (2006). Situational variables and institutional violence: A systematic review of the literature. *Clinical Psychology Review*, 26(5), 515–534.
29. Gaes, G. G., Wallace, S., Gilman, E., Klein-Saffran, J. i Suppa, S. (2002). The Influence of Prison Gang Affiliation on Violence and Other Prison Misconduct. *The Prison Journal*, 82(3), 359–385.
30. Gibson, L. E., Hensley, C., (2013). The Social Construction of Sexuality in Prison. *The Prison Journal* 93(3), 355 – 370.
31. Gooch, K., Treadwell, J. (2015). Prison Bullying and Victimization, Birmingham Law School. A Report. University of Birmingham, ISBN: 978-0-7044-2859-1, . Preuzeto 4. kolovoza 2023. s <http://www.birmingham.ac.uk/Documents/college-artslaw/law/Prison-Bullying-and-Victimisation.pdf>.
32. Griffin, M. L., Hepburn, J. R. (2006). The Effect of Gang Affiliation on Violent Misconduct Among Inmates During the Early Years of Confinement. *Criminal Justice and Behavior*, 33(4), 419–466.
33. Griffin, M. L., Hepburn, J. R. (2012). Inmate Misconduct and the Institutional Capacity for Control. *Criminal Justice and Behavior*, 40(3), 270 – 288.
34. Jandrić Nišević, A., Gutrung, H., Vukosav, J. (2021). Procesi i kriteriji pozicioniranja zatvorenika u internom hijerarhijskom sustavu unutar penalne ustanove tijekom izvršavanja kazne zatvora. Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 21(2), 65 – 81.
35. Kaminski, M. M.; Gibbons, D. C. (1994). *Prison Subculture in Poland*. *Crime & Delinquency*, 40(1), 105–119.
36. Knežević, M. (2008). *Penologija u socijalnom radu (i socijalni rad u penologiji)*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
37. Kovčo Vukadin, I. (2014). Prevencija nasilja u zatvorima: restorativni pristup. Zbornik radova. Međunarodna naučno-stručna konferencija Izgradnja modernog pravnog sistema, Sarajevo, Centar za društvena istraživanja, Internacionalni Burč univerzitet, (ur.), 129-150.
38. Kovčo Vukadin, I. i Mihoci, M. (2010). Nasilje u penalnim ustanovama. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17(1), 333-367.

39. Kovčo Vukadin, I., Rajić, S., Balenović, M. (2009). Uspostava probacijskog sustava - novi izazov za Hrvatsku? *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16 (2), 711-751.
40. Kreager, D. A., Young, J. T. N., Haynie, D. L., Bouchard, M., Schaefer, D. R., Zajac, G. (2017). Where “Old Heads” Prevail: Inmate Hierarchy in a Men’s Prison Unit. *American Sociological Review*, 82(4), 685–718.
41. Lahm, K. F. (2009). Inmate Assaults on Prison Staff: A Multilevel Examination of an Overlooked Form of Prison Violence. *The Prison Journal*, 89(2), 131 – 150.
42. Lessing, B. (2017). Counterproductive punishment: How prison gangs undermine state authority. *Rationality and Society*, 29(3), 257–297.
43. Magee, J. C., Galinsky, A. D. (2008). Social Hierarchy: The Self-Reinforcing Nature of Power and Status. *Academy of Management Annals*, 2(1), 351–398.
44. Masters, R. E., Way, L.B., Gerstenfeld, P. B., Muscat, B. T., Hooper, M., Dussich, J. P. J., Pincu, L., Skrapec, C. A. (2010). *Criminal Justice: Realities and Challenges*. New York: McGraw-Hill.
45. Mejovšek, M. (2001). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
46. Ministarstvo pravosuđa i uprave (2022). Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2021. godinu. Preuzeto 22.7.2022. s <https://mpu.gov.hr/izvjesce-o-stanju-i-radu-kaznionica-zatvora-i-odgojnih-zavoda-26215/26215>.
47. Mitchell, M. M., Fahmy, C., Pyrooz, D. C., Decker, S. H. (2016). Criminal Crews, Codes, and Contexts: Differences and Similarities across the Code of the Street, Convict Code, Street Gangs, and Prison Gangs. *Deviant Behavior*, 38(10), 1197–1222.
48. National Research Council (2014). *The Growth of Incarceration in the United States: Exploring Causes and Consequences*. Washington, DC: The National Academies Press.
49. Novisky, M. A., & Peralta, R. L. (2020). Gladiator School: Returning Citizens’ Experiences with Secondary Violence Exposure in Prison. *Victims & Offenders*, 1–25.
50. Rajić, S. (2017). *Prevenција nasilja u zatvorskom sustavu*. Doktorska disertacija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
51. Rich, A. R., & Bonner, R. L. (1987). Concurrent Validity of a Stress-Vulnerability Model of Suicidal Ideation and Behavior: A Follow-Up Study. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 17(4), 265–270.

52. Rocheleau, A. M. (2013). Ways of Coping and Involvement in Prison Violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(4), 359–383.
53. Schenk, A.M., Fremouw, W.J. (2012). Individual characteristics related to prison violence: A critical review of the literature. *Aggression and Violent Behaviour*, 17(1), 430 – 442.
54. Steiner, B. (2009). Assessing Static and Dynamic Influences on Inmate Violence Levels Benjamin Steiner. *Crime & Delinquency*, 55(1), 134-161.
55. Steiner, B., Wooldredge, J. (2014). Sex Differences in the Predictors of Prisoner Misconduct. *Criminal Justice and Behavior*, 41(4), 433 – 452.
56. Steiner, B.; Ellison, J. M.; Butler, H. D.; Cain, C. M. (2015). The Impact of Inmate and Prison Characteristics on Prisoner Victimization. *Trauma, Violence & Abuse*, 1 – 20.
57. Steinke, P. (1991). Using Situational Factors to Predict Types of Prison Violence. *Journal of Offender Rehabilitation*, 17(1-2), 119–132.
58. Sung, H.-E. (2010). Nonfatal Violence-Related and Accident-Related Injuries Among Jail Inmates in the United States. *The Prison Journal*, 90(3), 353–368.
59. Šeparović, Z. (2003). *Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
60. The Oxford Review (2023). What is moral disengagement? Preuzeto 4. kolovoza 2023.s <https://oxford-review.com/oxford-review-encyclopaedia-terms/moral-disengagement/#>.
61. Toch, H., Kupers, T. A. (2007). Violence in Prisons, Revisited. *Journal of Offender Rehabilitation*, 45(3-4), 1–28.
62. Ugelvik, T. (2014), „Be a Man. Not a Bitch”. Snitching, the Inmate Code and the Narrative Reconstruction of Masculinity in a Norwegian Prison’. U: Lander, I., Jon, N., Ravn, S. Men, Masculinities and the Criminological Field. Ashgate.
63. United States Department of Justice (2021). About violent gangs. Preuzeto 21.srpnja 2023. s <https://www.justice.gov/criminal-ocgs/about-violent-gangs>.
64. United States Department of Justice (2021). Prison gangs. Preuzeto 21.srpnja 2023. s <https://www.justice.gov/criminal-ocgs/gallery/prison-gangs>.

65. United States Department of Justice (2022). Prisoners in 2021 – Statistical Tables. Preuzeto 10.srpnja 2023. s <https://bjs.ojp.gov/>.
66. Vuletić, M. (2020). *Nasilje u hrvatskom zatvorskom sustavu. (Diplomski rad)*. Zagreb, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
67. Welch, M. (2011). *Corrections: A Critical Approach*. Routledge. Routledge: Taylor & Francis Group.
68. Widra, E. (2020). No escape: The trauma of witnessing violence in prison. Preuzeto 1.kolovoza 2023. s <https://www.prisonpolicy.org/blog/2020/12/02/witnessing-prison-violence/>.
69. Wolff, N., Shi, J. (2009). Type, Source, and Patterns of Physical Victimization. *The Prison Journal*, 89(2), 172–191.
70. Wooldredge, J. (2020). Prison Culture, Management, and In-Prison Violence. *Annual Review of Criminology*, 3(1), 165–188.
71. World Health Organization (2022). World health organization violence prevention unit: approach, objectives and activities, 2022-2026. Preuzeto 13. kolovoza 2023. s <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/violence-prevention>.
72. Worrall, J.L., Morris, R.G. (2012). Prison gang integration and inmate violence. *Journal of Criminal Justice* 40 (5), 425–432.
73. Wortley, R. (2002). *Situational Prison Control – Crime Prevention in Correctional Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
74. Wortley, R., Summers, L. (2005). Reducing Prison Disorder Through Situational Prevention: The Glen Parva Experience. In: M. J. Smith & N. Tilley (Eds.) *Crime science: New approaches to preventing and detecting crime*. Cullompton, UK: Willan Publishing.
75. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. *Narodne novine*, 14/21.